

JACEK DZIOBEK-ROMAŃSKI

UZNANIE NIEKATOLICKICH KOŚCIOŁÓW CHRZEŚCIJAŃSKICH
O USTAWOWO UREGULOWANEJ SYTUACJI PRAWNEJ
W LATACH 1919-1989

WPROWADZENIE

Większość związków religijnych funkcjonujących w Polsce powojennej, których uznanie oraz byt prawny wynikał z aktów normatywnych o mocy ustawy, uzyskało swój status prawny na mocy przepisów wydanych w okresie międzywojennym. Przy analizowaniu kwestii ich uznania należałoby problematykę tę rozszerzyć. Jakkolwiek bowiem samo uznanie związku religijnego, z technicznego punktu widzenia, nie musi wcale zakładać uznania ich osobowości prawnej, to już w okresie międzywojennym przykładano szczególną wagę do tego zagadnienia¹.

Pozycja prawna tych związków religijnych zostanie tu omówiona w ujęciu chronologicznym, stosownie do czasu uregulowania ich sytuacji prawnej. Z prawnego punktu widzenia dzieliły się one na te, które uznane zostały przez Państwo Polskie w latach 1919-1939 i 1945-1947, oraz te, które były uznane przez państwa zaborcze przed 1918 r. i które funkcjonowały w niektórych dzielnicach Państwa Polskiego. Formalnie rzecz ujmując, te związki religijne istniały do czasu formalnej, choć nie zawsze zgodnej z prawem, derogacji podstawy prawnej ich funkcjonowania.

Dr JACEK DZIOBEK-ROMAŃSKI – adiunkt Katedry Nauki Administracji na Wydziale Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL; adres do korespondencji: Collegium Jana Pawła II, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin.

¹ Zob. W. W y s o c z a ń s k i, *Prawo wewnętrzne nierzymskokatolickich Kościołów i wyznań w PRL*, Warszawa 1971, s. 12; H. Ś w i ą t k o w s k i, *Wyznaniowe prawo państwowe. Problematyka prawna wolności sumienia w PRL*, Warszawa 1962, s. 21; W. K o m a r - n i c k i, *Polskie prawo polityczne*, Warszawa 1922, s. 380 i in.

Przedmiotem niniejszego studium będzie przedstawienie zagadnienia uznania chrześcijańskich związków religijnych. Pominięta zatem zostanie analiza sytuacji prawnej Żydowskiego Związku Religijnego, Muzułmańskiego Związku Religijnego oraz Karańskiego Związku Religijnego, których specyfika może stanowić przedmiot osobnych rozważań.

I. STATUS PRAWNY ZWIĄZKÓW RELIGIJNYCH O USTAWOWO UREGULOWANEJ SYTUACJI PRAWNEJ DO 1952 ROKU

Na podstawie aktów prawnych o mocy ustawy w latach 1919-1947 uznano następujące związki religijne: Żydowski Związek Religijny, Wschodni Kościół Staroobrzędowy nie posiadający hierarchii duchownej (tzw. Bezpopowcy), Muzułmański Związek Religijny, Karański Związek Religijny, Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny, Kościół Ewangelicko-Methodystyczny, Kościół Ewangelicko-Reformowany, Kościół Mariawicki oraz Starokatolicki Kościół Mariawitów.

1. *Wschodni Kościół Staroobrzędowy nie posiadający hierarchii duchownej (tzw. Bezpopowcy)*

Przed uregulowaniem statusu prawnego tego Kościoła w Polsce międzywojennej działał on jedynie w byłym Cesarstwie Rosyjskim². Nie posiadał on tam charakteru związku religijnego prawnie uznanego. Wierni tego Kościoła podlegali jedynie przepisom o charakterze tolerancyjnym³, jako że nie uznawali hierarchii ani ustroju Kościoła prawosławnego. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości i stopniowym rozszerzaniu jej terytorium wierni tego Kościoła zgrupowani byli jedynie w województwach wileńskim, nowogródzkim i białostockim⁴.

Kościół ten uzyskał uznanie prawne na podstawie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o stosunku Państwa do

² Zob. S. G r e l e w s k i, *Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej*, Sandomierz 1937, s. 23.

³ Najwyższy ukaz imienny z dnia 17 października 1906 r., o sposobie zakładania i działalności gmin staroobrzędowców i sekciarzy, którzy porzucili prawosławie, Zb. ust. i rozp. ces. ros. Nr 245, poz. 1728, dział I.

⁴ Zob. G r e l e w s k i, *Wyznania protestanckie i sekty religijne*, s. 23.

Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego nie posiadającego hierarchii duchownej⁵. Kościół ten, zgodnie z unormowaniami art. 1 tego rozporządzenia, rządził się przepisami swego prawa kanonicznego i swej ustawy wewnętrznej (Statutu), który miał być uznany przez Radę Ministrów. Ustawa wewnętrzna tego Kościoła została zatwierdzona na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 29 sierpnia 1928 r. w sprawie uznania statutu Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego nie posiadającego hierarchii duchownej⁶.

Po II wojnie światowej, wskutek utraty przez Polskę większości terytoriów zamieszkiwanych przez członków tego Kościoła, nastąpiło radykalne zmniejszenie liczby parafii należących do tego Kościoła – z 52 (według stanu z 1937 r.⁷) do 3, zlokalizowanych w dzisiejszych województwach podlaskim i warmińsko-mazurskim (według stanu z 1971 r.⁸). W Polsce powojennej Kościół ten nie posiadał swej centralnej reprezentacji prawnej⁹, w związku z czym odnoszące się do tej materii obowiązujące i dotychczas nie uchylone unormowania rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. w latach 1944-1989 tkwiły w prawnym zawieszeniu.

Zwierzchnią władzę tego Kościoła sprawuje ogólnopolski sobór jego wyznawców. W okresie między soborami sprawami Kościoła miała zarządzać – nieistniejąca po II wojnie światowej – Naczelna Rada Staroobrzędowców, która była organem wykonawczym soboru i reprezentacją prawną tego Kościoła jako całości. Kościół dzielił się na staroobrzędowe gminy wyznaniowe, których skład miał być zatwierdzany przez Naczelną Radę Staroobrzędową i rejestrowany przez terytorialnie właściwego wojewodę. Zarówno Kościół jako całość, jak i poszczególne gminy wyznaniowe posiadały osobowość prawną i wynikające stąd prawa rzeczowe¹⁰.

2. Kościół Ewangelicko-Augsburski

W Polsce międzywojennej działało osiem niezależnych od siebie Kościołów ewangelickich, należących do dwóch podstawowych ewangelickich kon-

⁵ Dz.U. Nr 38, poz. 363.

⁶ Mon. Pol. Nr 210, poz. 482.

⁷ Zob. W. Piotrowicz, *Z zagadnień wyznaniowych w Polsce*, Wilno 1929, s. 125-126.

⁸ Zob. W y s o c z a ń s k i, *Prawo wewnętrzne*, s. 393.

⁹ Tamże.

¹⁰ Dz.U. Nr 38, poz. 363, art. 9.

fesji – luterkańskiej i kalwińskiej. Były to: Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP, działający na terytorium byłego Cesarstwa Rosyjskiego; Bracia Morawscy (Hernhuci) w Polsce, funkcjonujący na obszarach należących do Cesarstwa Austriackiego i Prus; Kościół Ewangelicko-Luterski (Staroluterski) w Polsce Zachodniej, konfesyjnie będący odpowiednikiem Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego¹¹; Ewangelicki Kościół Unijny w Polsce z konsystorzem w Poznaniu, funkcjonujący na terenie województw poznańskiego i pomorskiego, łączący w jedną organizację kościelną zbory luterkańskie i kalwińskie, a w rzeczywistości działający jako część zagranicznego Ewangelickiego Kościoła Staropruskiej Unii¹²; Ewangelicki Kościół Unijny na Polskim Górnym Śląsku; Kościół Ewangelicki Augsburskiego i Helweckiego Wyznania z superintendurą w Stanisławowie – organizacyjny odpowiednik Kościoła Ewangelicko-Unijnego, funkcjonujący na terenach byłego Cesarstwa Austriackiego; Kościół Ewangelicko-Reformowany z konsystorzem w Warszawie, jako samodzielna organizacja, konfesyjnie stanowiąca odpowiednik Kościoła Ewangelicko-Reformowanego; Wileński Kościół Ewangelicko-Reformowany.

Dwa ostatnie z tych Kościołów weszły w skład uznanego w 1947 r. Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej¹³. W związku z tym pozycja prawna tych Kościołów do 1947 r. zostanie omówiona przy okazji poruszania tematu dotyczącego Kościoła Ewangelicko-Reformowanego.

Oprócz Kościołów wymienionych powyżej, które organizacyjnie weszły w skład działającego dzisiaj Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego oraz Kościoła Ewangelicko-Reformowanego, w Polsce międzywojennej funkcjonowały także inne Kościoły wyrosłe na gruncie Reformacji, jednak ich sytuację prawną określały aż do 1949 r. przepisy wydane przez państwa zaborcze. Te Kościoły omówione zostaną także w dalszej części niniejszego opracowania.

¹¹ Zob. J. S a w i c k i, *Studia nad położeniem prawnym mniejszości religijnych w państwie Polskim*, Warszawa 1937, s. 318.

¹² Zob. S. K i r y ł o w i c z, *Wyznania nierzymskokatolickie w Polsce*, „Zeszyty Argumentów”, 1967, nr 3 (32), s. 90.

¹³ Dekret z dnia 5 września 1947 r. o uregulowaniu położenia prawnego Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej, Kościoła Mariawickiego i Kościoła Starokatolickiego, Dz.U. Nr 59, poz. 316. Podkreślić tutaj jednak wypada, że w chwili wydania tego dekretu Wileński Kościół Ewangelicko-Reformowany miał swój konsystorz już poza granicami Polski. Mówiąc zatem o tym, że Kościół ten wszedł w skład Kościoła Ewangelicko-Reformowanego, uznanego w 1947 r., autor miał na myśli jedynie zbory tego Kościoła funkcjonujące na terytorium powojennej Polski oraz jego wiernych, którzy przybyli po wojnie do Polski.

W celu większej przejrzystości rozważań sytuacja każdego z wymienionych powyżej sześciu Kościołów (za wyjątkiem Kościołów Ewangelicko-Reformowanych) zostanie omówiona kolejno, stosownie do czasu, w jakim nastąpił ich akces do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego.

2.1. Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP

Kościół Ewangelicko-Augsburski, będący organizacją grupującą ludność wyznania ewangelicko-luterskiego zamieszkałą na terenie byłego Królestwa Kongresowego, opierał swój byt prawny na przepisach obowiązujących w Cesarstwie Rosyjskim. Tam zaś status prawny tego Kościoła oraz dziedziny ściśle wewnątrzkonfesyjne regulowała ustawa z dnia 8/20 lutego 1849 r. dla Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego¹⁴, która była zatwierdzona ukazem cesarskim z dnia 8/20 lutego 1849 r.¹⁵ Normy te zostały znowelizowane przez art. 899-983 Zводу Praw¹⁶. Ten stan prawny, a zwłaszcza fakt, że prawodawca regulował tam m.in. sprawy wewnątrzkonfesyjne, powodował, że w Królestwie Polskim Kościół Ewangelicko-Augsburski miał status „Kościoła państwowego”, podlegając pod cytowane przez ustawodawcę wprost odpowiednie artykuły „ustawy wyznań obcych”¹⁷. Z kolei zbory luterzańskie znajdujące się na terenach należących do byłej monarchii austro-węgierskiej organizacyjnie przynależały do Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego i Helweckiego Wyznania, którego status prawny regulował patent cesarski z dnia 8 kwietnia 1861 r.¹⁸ oraz wydany na jego podstawie *Ustrój Ewangelickiego Kościoła Augsburskiego i Helweckiego Wyznania* z dnia 9 grudnia 1891 r.¹⁹ albo w końcu – jak twierdzą niektórzy – ustawa z dnia 20 maja 1874 r. o warunkach prawnego uznania stowarzyszeń religijnych²⁰. Nato-

¹⁴ Dz. pr. i rozp. ces. ros., t. XLII, s. 10-237.

¹⁵ Dz. pr. i rozp. ces. ros., t. XLII, s. 4-11.

¹⁶ Zwód Praw ces. ros., t. XI, cz. I, ks. 2, art. 899-983.

¹⁷ Zwód Praw ces. ros., t. XI, cz. I, ks. 2, art. 252-898.

¹⁸ Dz. pr. p. austr. Nr 41 z 1861 r.

¹⁹ Dz. pr. p. austr. Nr 4 z 1892 r.

²⁰ Dz. pr. p. austr. Nr 68 z 1874 r. Chodzi tutaj przede wszystkim o luterzańskie zbory cieszyńskie, należące do senioratu cieszyńskiego, które – jak twierdzi J. Sawicki (*Studia nad położeniem prawnym*, s. 215-216) – bezpośrednio po rozpadzie monarchii austro-węgierskiej, zgłaszając swój akces do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Warszawie, nie podlegały pod przepisy dotyczące Ewangelickiego Kościoła Wyznania Augsburskiego i Helweckiego. Występująca w tej kwestii różnica zdań między J. Sawickim (tamże, s. 215-216) a S. Grelewskim (*Wyznania protestanckie i sekty religijne*, s. 42-43) nie ma większego znaczenia dla niniejszych

miast zbory ewangelicko-augsburskie zlokalizowane w województwach zachodnich, należących wcześniej do Prus, należały bądź do Kościoła Ewangelicko-Luterskiego (Staroluterskiego), którego ustrój regulowała królewska koncesja generalna z dnia 23 lipca 1845 r. dla luteran trzymających się z dala od wspólności z Ewangelickim Kościołem Krajowym²¹ bądź też do uprzywilejowanego w Prusach Ewangelickiego Kościoła Staropruskiej Unii (w Polsce później działał on jako Ewangeliczny Kościół Unijny), którego status regulowały przepisy *Pruskiego Ogólnego Prawa Krajowego* z 1794 r., dotyczące Kościołów i wyznań religijnych, oraz dekret gabinetowy króla pruskiego z dnia 27 września 1817 r. o unii Kościołów ewangelicko-luterańskiego i ewangelicko-reformowanego²².

W odniesieniu do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego Państwo Polskie przejęło stan prawny obowiązujący w Królestwie Polskim, jednak już w 1921 r., wraz z wejściem w życie Konstytucji Marcowej, Kościół ten nie mógł już być poczytywany za instytucję państwową²³. W 1922 r. dokonano także tymczasowych zmian w obowiązującym porządku prawnym, które dostosowywały organizację tego Kościoła do potrzeb ówczesnego państwa. Ustawa z dnia 27 kwietnia 1922 r., zmieniająca ustawę dla Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Królestwie Polskim z dnia 20 lutego 1849 r.²⁴, wprowadza-

rozważań. Autor wskazuje tutaj bowiem skomplikowaną sytuację Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w sposób uproszczony – chodzi raczej o ogólne ukazanie, jak kształtowała się organizacja tego Kościoła w Polsce, gdyż – jak wiadomo (będzie o tym mowa w dalszej części) – do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego przyłączane były zbory luterańskie i kalwińskie należące do sześciu różnych Kościołów ewangelickich w latach 1922, 1936, 1946 oraz 1947. Dla zobrazowania opisywanych kwestii wydawało się zatem konieczne przedstawienie sytuacji wyjściowej, w jakiej znalazł się Kościół Ewangelicko-Augsburski. Pozwoli to bowiem zrozumieć uznanie tego Kościoła i sytuację, w jakiej znalazł się on po zakończeniu II wojny światowej.

²¹ Zb. u. prusk. z 1845 r., s. 516.

²² Zob. S a w i c k i, *Studia nad położeniem prawnym*, s. 215. O Kościołach tych będzie mowa w dalszej części niniejszych rozważań. Tutaj sprawy te zostały zasygnalizowane z uwagi na fakt, że niektóre zbory luterańskie istniejące w tych Kościołach weszły w skład Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego już w 1922 r.

²³ Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 grudnia 1934 r., Nr C. I. 326/34, OSN, t. XIV, Nr 309. Sąd Najwyższy stwierdził w cytowanym wyroku, że „[...] w myśl art. 113 i 114 Konstytucji Kościół Ewangelicko-Augsburski nie może być poczytywany za instytucję państwową, lecz jedynie za osobę prawną prawa publicznego”.

²⁴ Dz.U. Nr 32, poz. 257. Ustawa ta, tzw. *lex Bobek*, nie wprowadzała zmian do rosyjskiej „ustawy wyznań obcych”, lecz bezpośrednio do ustawy dla Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Królestwie Polskim. Pisze o tym J. Sawicki (*Studia nad położeniem prawnym*, s. 210).

działa istotne dla niniejszych rozważań zmiany: po pierwsze, stworzyła ona podstawy dla organizacji niezależnego od jakiegokolwiek obcej zwierzchności Kościoła (dotychczas polegał on generalnemu konsystorzowi w Petersburgu, jako naczelnej władzy wyznaniowej²⁵); po drugie, konstytuowała zwołanie jednorazowego Synodu Nadzwyczajnego, którego celem miało być nadanie Kościołowi Ewangelicko-Augsburskiemu nowego Statutu Organizacyjnego oraz zaprojektowanie sposobów uzgodnienia obowiązującego ustawodawstwa wewnętrznego i położenia tego Kościoła z obowiązującym w Polsce prawem. Do udziału w tym Synodzie powołane zostały wszystkie parafie luterskie istniejące na terytorium Polski, a zatem do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego zostały włączone zbory spoza terenu Królestwa Polskiego, należące wcześniej do Kościołów ewangelickich w województwach południowych i zachodnich, o których była mowa w poprzednim akapicie.

Taki właśnie skomplikowany stan prawny uchylił dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 listopada 1936 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej²⁶. Unormowania tego dekretu formalnie usankcjonowały połączenie się wszystkich filiałów ewangelicko-augsburskich na całym obszarze Rzeczypospolitej z wyjątkiem górnośląskiej części województwa śląskiego²⁷. W skład tego Kościoła weszły również parafie hernhuckie (Bracia Morawscy)²⁸. W górnośląskiej części województwa śląskiego obowiązywało w dalszym ciągu ustawodawstwo pruskie, któremu podlegały filiały ewangelicko-augsburskie oraz hernhuckie znajdujące się w górnośląskiej części województwa śląskiego.

Trzeba jednak przyznać, że wątpliwości budzą dwie kwestie: obowiązywalność dekretu z 1936 r. na Śląsku Cieszyńskim, uprzednio wchodzącym w skład Austro-Węgier, oraz przynależność do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego parafii hernhuckich znajdujących się w Polsce zachodniej i południowej (kwestia ta zostanie tutaj zaledwie zasygnalizowana, dokładnie zaś omówiona będzie przy okazji poruszania pozycji prawnej Braci Morawskich).

Nie jest do końca jasna kwestia obowiązywalności dekretu Prezydenta RP z dnia 25 listopada 1936 r. na obszarze Śląska Cieszyńskiego, wchodzącego wcześniej w skład monarchii austro-węgierskiej. Obowiązujący bowiem

²⁵ Zob. tamże, s. 211-212.

²⁶ Dz.U. Nr 88, poz. 613.

²⁷ Tamże, art. 3, ust. 1 w powiązaniu z art. 45.

²⁸ Tamże, art. 3, ust. 1.

w województwie śląskim Statut Organiczny²⁹ zastrzegał kompetencje w zakresie wydawania norm wyznaniowych Sejmowi Śląskiemu³⁰. Ponadto pierwotny tekst tego Statutu wymagał, by ustawa państwowa dokonująca zmian w dziedzinie stanowienia prawa przez Sejm Śląski lub ograniczająca samorząd śląski była uzgodniona z Sejmem Śląskim³¹. Jakkolwiek nowelizacja tego Statutu, dokonana dnia 23 kwietnia 1935 r.³², zmieniła jego postanowienia, nie wymagając już zgody Sejmu Śląskiego na tego rodzaju ingerencje w autonomię Śląska, to jednak – jak twierdzą niektórzy³³ – ingerencja w uprawnienia Sejmu Śląskiego w dziedzinie ustawodawstwa wyznaniowego wymagała w pierwszym rzędzie osobnej nowelizacji Statutu Organicznego i dopiero wtedy wydania ustawy normującej w interesującym nas przypadku status prawny Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego na Śląsku. Nowelizacja stosownych unormowań Statutu Organicznego jednak nie nastąpiła, w związku z tym, jak się wydaje, brak było podstawy prawnej do objęcia unormowaniami dekretu z dnia 25 listopada 1936 r. terenu Śląska Cieszyńskiego. Problem ten został jednak ostatecznie rozwiązany poprzez nowelizację dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 listopada 1936 r., dokonaną w 1946 r.³⁴ W tym czasie nie obowiązywał już Statut Organiczny, który utracił moc obowiązującą dnia 7 maja 1945 r.

Drugą z interesujących nas kwestii jest problem przynależności zborów hernhuckich położonych na byłych terenach pruskich i austro-węgierskich do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego. Jak to zostanie w dalszym ciągu wykazane, zbory te nie złożyły akcesu do tego Kościoła i w dalszym ciągu podlegały pod przepisy zaborcze regulujące sytuację prawną Braci Morawskich. Także i ten problem został definitywnie rozwiązany przez nowelizację dekretu z dnia 25 listopada 1936 r., dokonaną w 1946 r.³⁵

²⁹ Ustawa Konstytucyjna województwa śląskiego z dnia 15 lipca 1920 r. zawierająca Statut Organiczny województwa śląskiego, Dz.U. Nr 73, poz. 497 z późn. zm.

³⁰ Tamże, art. 4, pkt. 7.

³¹ Tamże, art. 44.

³² Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r., Dz.U. Nr 30, poz. 227, art. 81, ust. 3.

³³ Zob. S a w i c k i, *Studia nad położeniem prawnym*, s. 212.

³⁴ Dekret z dnia 19 września 1946 r. o zmianie dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 listopada 1936 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. Nr 54, poz. 304.

³⁵ Tamże, art. 2.

W takim stanie organizacyjnym znalazł się Kościół Ewangelicko-Augsburski po zakończeniu II wojny światowej. W okresie Polski Ludowej, na podstawie dwóch nowelizacji dekretu z 25 listopada 1936 r., a mianowicie: dekretu z dnia 19 września 1946 r. o zmianie dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 listopada 1936 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej³⁶ oraz ustawy z dnia 4 lipca 1947 r. w sprawie zmiany dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 listopada 1936 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej³⁷, włączono do niego następujące Kościoły ewangeliczne: Kościół Ewangelicko-Unijny na Ziemiach Zachodnich, Kościół Ewangelicko-Unijny na Górnym Śląsku, Kościół Ewangelicki Augsburskiego i Helweckiego Wyznania oraz Kościół Ewangelicko-Luterski (Staroluterski). Przyłączone wtedy Kościoły opierały swój byt prawny na przepisach wydanych jeszcze przez władze zaborcze.

Widać więc wyraźnie, że funkcjonujący dzisiaj Kościół Ewangelicko-Augsburski w stadium swej organizacji na ziemiach polskich wyrósł przede wszystkim z funkcjonującego w Królestwie Polskim Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, do którego przyłączyli się Bracia Morawscy, później zaś (w 1946 i 1947 r.) także inne Kościoły luterskie i kalwińskie.

Od początku uregulowanego stanu prawnego Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce osobowość prawną posiadał on jako całość, a także jego poszczególne diecezje, parafie i filiały. Stąd mogły one nabywać majątek, zbywać go, zarządzać i rozporządzać nim³⁸.

Taki stan organizacyjno-prawny przetrwał w Polsce aż do połowy lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Dnia 13 maja 1994 r. Sejm uchwalił nową ustawę o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej³⁹.

³⁶ Mowa tutaj o dekreście cytowanym w przypisie poprzednim.

³⁷ Dz.U. Nr 52, poz. 272.

³⁸ Dz.U. Nr 88 z 1936 r., poz. 613 z późn. zm., art. 10, ust. 1.

³⁹ Ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. Nr 73, poz. 323.

2.2. Jednota Braci Morawskich (Hernhutów) w Polsce

Na obszarze Królestwa Polskiego ukaz carski z dnia 8/20 lutego 1849 r. dla Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego⁴⁰ polecał Konsystorzowi Ewangelicko-Augsburskiemu zajmowanie się sprawami hernhutów i menonitów. Na podstawie tego aktu zbory Braci Morawskich zostały włączone w skład Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego. Naturalną konsekwencją tego stanu rzeczy dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 listopada 1936 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej włączył hernhutów w skład tego Kościoła⁴¹. Nie oznacza to jednak, że rzeczony dekret wszystkie zbory hernhuckie włączył do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego: po pierwsze dlatego, że na terenach wchodzących wcześniej w skład zaborów austriackiego i pruskiego hernhuci w dalszym ciągu tworzyli niezależne Kościoły, które uznane były przez państwo⁴² na podstawie dotychczasowych przepisów prawnych, pod drugie zaś dlatego, że dekret ten nie obejmował swoim zasięgiem górnośląskiej części województwa śląskiego.

Prawne uznanie Jednoty (*Unität*) Braci Morawskich na terenach wchodzących uprzednio w skład Austro-Węgier (w województwach południowych i na Śląsku Cieszyńskim) orzekło rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświaty z dnia 30 marca 1880 r. o prawnym uznaniu Ewangelickiego Kościoła Braterskiego (Kościoła Hernhucko-Braterskiego)⁴³, wydane na podstawie ustawy z dnia 20 maja 1874 r. o warunkach prawego uznania stowarzyszeń religijnych⁴⁴, w wyniku czego uzyskali oni stanowisko odrębnego wyznania.

Położenie prawne hernhutów (Evangelische Brüder-Gemeinen) w Prusach regulowane było przywilejami królewskimi: przywilejem z dnia 25 grudnia 1742 r.⁴⁵, przywilejem z dnia 7 maja 1746 r. oraz przywilejem z dnia 18 lipca 1763 r.⁴⁶, które przyznawały hernhutom prawa korporacyjne⁴⁷.

⁴⁰ Dz. pr. i rozp. ces. ros., t. XLII, s. 4-11.

⁴¹ Dz.U. Nr 88, poz. 613, art. 3, ust. 1.

⁴² Tak twierdzą: K. A l l e r m i s s e n, *Konfessionskunde*, Hannover 1930, s. 540-546; S a w i c k i, *Studia nad położeniem prawnym*, s. 224 i 325-326.

⁴³ Dz. u. p. austr. Nr 40 z 1880 r. Rozporządzenie to używa terminu: „Evangelische Brüderkirche (Herrnhuter-Brüderkirsche)”.

⁴⁴ Dz. u. p. austr. Nr 68 z 1874 r.

⁴⁵ Mowa tutaj o ustanowionym przez Fryderyka Wielkiego General-Konzession.

⁴⁶ Wszystkie trzy przywileje zostały opublikowane w: G. E b e r s, *Staat und Kirche in neuen Deutschland*, München 1930, s. 711-716.

⁴⁷ Wyraźnie potwierdził to reskrypt ministerialny z dnia 16 grudnia 1849 r., publikowany w: E b e r s, *Staat und Kirche in neuen Deutschland*, s. 716-718.

Nie posiadali oni jednak wszystkich przywilejów nadanych „Kościołom uprzywilejowanym”⁴⁸.

Do 1946 r. w województwach zachodnich i południowych Hernhuci funkcjonowali więc jako niezależne Kościoły i dotyczył ich stan prawny przyznający im charakter korporacji prawa publicznego, przy uwzględnieniu jednak normatywów wyznaniowych ustanowionych przez Konstytucję Marcową⁴⁹.

Zarówno funkcjonujące na podstawie dotychczasowych przepisów Jednoty Braci Morawskich na terenie byłych Prus i Austro-Węgier, jak również wszystkie zbory hernhuckie zostały przyłączone do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego na podstawie dekretu z dnia 19 września 1946 r. o zmianie dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 listopada 1936 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej⁵⁰, którego normatywy zostały w tej kwestii powtórzone w ustawie z dnia 4 lipca 1947 r. w sprawie zmiany dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 listopada 1936 r. o stosunku Państwa do Kościoła ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej⁵¹.

2.3. Kościół Ewangelicko-Luterski (Staroluterski) w Polsce Zachodniej

Kościół ten działał na obszarze Polski zachodniej i był konfesyjnym odpowiednikiem Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej. Przed odzyskaniem niepodległości Kościół ten posiadał w Prusach pozycję pośrednią między statusem prawnym Kościołów uprzywilejowanych a statusem tolerowanych związków religijnych. Kościół ten posiadał charakter korporacji prawa publicznego⁵². Działał on tam na podstawie „Koncesji generalnej dla luteran niezłączonych z Ewangelickim Kościołem Krajowym” z dnia 23 lipca 1845 r.⁵³, znowelizowanej ustawą pruską z dnia 23 maja 1908 r. o uzupełnieniu i zmianie koncesji generalnej⁵⁴. Państwo Polskie

⁴⁸ Rozwodzi się na tym J. Sawicki (*Studia nad położeniem prawnym*, s. 327-329).

⁴⁹ Tamże, s. 329.

⁵⁰ Dz.U. Nr 54, poz. 304.

⁵¹ Dz.U. Nr 52, poz. 272.

⁵² Zob. P. H i n s c h i u s, *Staat und Kirche. Marquardsen's Handbuch des Öffentlichen Rechts*, Freiburg i. B. 1883, s. 363 n.

⁵³ Zb. u. prusk. z 1845 r., s. 516.

⁵⁴ Zb. u. prusk. z 1908 r., s. 155.

stało się sukcesorem tego stanu prawnego, Kościół ten zatem i w okresie międzywojennym w Polsce działał jako korporacja prawa publicznego⁵⁵.

Zbory luterskie i augsburskie należące do Kościoła Ewangelicko-Luterskiego w Polsce Zachodniej zostały włączone do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego na mocy ustawy z dnia 4 lipca 1947 r. w sprawie zmiany dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 listopada 1936 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej⁵⁶. Ustawa ta uchylła moc obowiązującą zarówno „Koncesji generalnej dla luteran niezłączonych z Ewangelickim Kościołem Krajowym”, jak również ustawy z dnia 23 maja 1908 r. o uzupełnieniu i zmianie koncesji generalnej⁵⁷.

2.4. Kościół Ewangelicki Augsburskiego i Helweckiego Wyznania

Kościół ten, z superintendurą w Stanisławowie, działał na terenie byłych Austro-Węgier, czyli w województwach południowych i na Śląsku Cieszyńskim. Był on odpowiednikiem istniejącego w Polsce zachodniej i na Górnym Śląsku Kościoła Unijnego. Aż do 1946 r. Kościół Ewangelicki Augsburskiego i Helweckiego Wyznania działał na mocy patentu cesarskiego z dnia 8 kwietnia 1861 r.⁵⁸ oraz obwieszczenia Ministra Wyznań i Oświaty z dnia 15 grudnia 1891 r. o ustroju Ewangelickiego Kościoła wyznania augsburskiego i hel-

⁵⁵ W literaturze przedmiotu odnaleźć można zasadniczą różnicę zdań co do stanowiska Kościoła Staroluterskiego w Polsce międzywojennej: S. Grelewski (*Wyznania protestanckie i sekty religijne*, s. 79 i 83) przyznaje temu Kościołowi charakter jedynie korporacji prywatnoprawnej, inni autorzy jednak dowodzą, że nie można przyjąć, iż pod rządami Konstytucji Marcowej Kościół ten utracił posiadany wcześniej charakter korporacji publicznoprawnej, i twierdzą, że działał on w Polsce jako związek religijny prawnie uznany (zob. S a w i c k i, *Studia nad położeniem prawnym*, s. 320). Autorowi niniejszej pracy bliższy jest drugi pogląd. Nie można bowiem odnaleźć żadnych podstaw do stwierdzenia, że Kościół ten po odzyskaniu niepodległości utracił swój status prawny.

⁵⁶ Dz.U. Nr 52, poz. 272, art. 1, ust. 1.

⁵⁷ Uchylenie mocy obowiązującej tych dwóch aktów prawnych nastąpiło na mocy art. 3, lit. f-g cytowanej w przypisie poprzednim ustawy. Przyjąć zatem należy, że od dnia 8 sierpnia 1947 r., a więc z chwilą wejścia w życie ustawy z dnia 4 lipca 1947 r., Kościół ten stracił podstawę prawną swej odrębności. Włączenie do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego parafii staroluterskich, należących uprzednio do Kościoła Ewangelicko-Luterskiego, interpretować należy w tym kontekście jako włączenie całego Kościoła Staroluterskiego działającego w Polsce do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego.

⁵⁸ Dz. pr. p. austr. Nr 41 z 1861 r.

weckiego⁵⁹. Zgodnie z normatywem art. 115 Konstytucji Marcowej Kościół ten działał w Polsce jako prawnie uznany.

Parafie ewangelickie należące do tego Kościoła weszły w skład Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego na mocy dekretu z dnia 19 września 1946 r. o zmianie dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 listopada 1936 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej⁶⁰, którego normatywy zostały w tej kwestii powtórzone w ustawie z dnia 4 lipca 1947 r. w sprawie zmiany dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 listopada 1936 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej⁶¹. Wspomniany dekret z dnia 19 września 1946 r. uchylił moc prawną zarówno patentu cesarskiego z dnia 8 kwietnia 1961 r. oraz obwieszczenia Ministra Wyznań i Oświaty z dnia 15 grudnia 1891 r.⁶²

2.5. Ewangelicki Kościół Unijny w Polsce z konsystorzem w Poznaniu

Kościół ten wyodrębnił się z Ewangelickiego Kościoła Staropruskiej Unii (Evangelische Kirche der Altpreußischen Union) i funkcjonował na terenach, które weszły w skład Państwa Polskiego. Kościół ten składał się z dwóch konfesji, w jego skład bowiem wchodził luteranie i kalwini. W Prusach sytuacja prawna Ewangelickiego Kościoła Staropruskiej Unii regulowana była m.in. na przez dekret gabinetowy króla pruskiego z dnia 27 września 1817 r. o unii Kościołów Ewangelicko-Luterskiego i Ewangelicko-Reformowanego oraz ustawę z dnia 3 czerwca 1876 r. o ustroju Kościoła Ewangelickiego w Prusach⁶³.

Już dnia 20 maja 1920 r. konsystorz poznański tego Kościoła wydał statut tymczasowy *Notverfassung für die unierte evangelische Kirche in Polen*⁶⁴, w którym próbowano jednostronnie uregulować organizację polskiej części tego Kościoła i – co ważniejsze – wpłynąć na obowiązujące wówczas ustawa-

⁵⁹ Dz. pr. p. austr. Nr 4 z 1982 r.

⁶⁰ Dz. U. Nr 54, poz. 3014, art. 1.

⁶¹ Dz.U. Nr 52, poz. 272.

⁶² Dz.U. Nr 54, poz. 304, art. 4, pkt. 2.

⁶³ Zb. u. prusk. z 1876 r., s. 7.

⁶⁴ Nr K. T. Z. 5941/20, publikowany w: *Denkschrift betreffend Akte des Polnischen Staates gegen die unierte evangelische Kirche in Polen*, Poznań 1920.

dawstwo polskie⁶⁵. Na podstawie ustawy z dnia 1 sierpnia 1919 r. o tymczasowej organizacji zarządu byłej dzielnicy pruskiej⁶⁶ zostało wydane rozporządzenie Ministra byłej dzielnicy pruskiej z dnia 3 lipca 1920 r. w sprawie Zjednoczonego Kościoła Ewangelickiego w byłej dzielnicy pruskiej⁶⁷, uznające ów statut za nieważny. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o zwołaniu Synodu Nadzwyczajnego Kościoła Ewangelicko-Unijnego w Polsce próbowało uregulować sytuację prawną tego Kościoła na podstawie obowiązujących w Polsce przepisów i ukonstytuowało Nadzwyczajny Synod, którego celem miało być ustalenie ustroju tego Kościoła w nowych warunkach prawno-ustrojowych w Polsce oraz wybór jego prawnej reprezentacji. Ważniejsze natomiast było to, że rzeczony rozporządzenie stwierdziło uznanie prawne tego Kościoła jako odrębnej społeczności wiernych i uznało jego podmiotowość publicznoprawną⁶⁸.

Parafie staroluterskie i ewangelicko-luterskie należące do tego Kościoła weszły w skład Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego na mocy dekretu z dnia 19 września 1946 r. o zmianie dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 listopada 1936 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej⁶⁹. Dekret ten uchylił moc prawną dotychczasowych aktów prawnych regulujących pozycję prawną Kościoła Ewangelicko-Unijnego, a więc dekretu gabinetowego króla pruskiego z dnia 27 września 1817 r. o unii Kościołów ewangelicko-luterskiego i ewangelicko-reformowanego oraz wszelkie inne przepisy odnoszące się do statusu prawnego Kościoła Ewangelicko-Unijnego w Polsce⁷⁰.

⁶⁵ Autor nie zamierza relacjonować sporu wokół rzeczony *Notverfassung* ani wglębiać się w próby wpływu ówczesnie prowadzonej polityki niemieckiej na działalność Ewangelickiego Kościoła Unijnego w Polsce. Zainteresowanych tymi kwestiami odsyłam do pracy J. Sawickiego *Studia nad położeniem prawnym mniejszości religijnych w państwie Polskim* (s. 295-303) oraz publikacji S. Grelewskiego *Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej* (s. 51 n.).

⁶⁶ Dz.P.P.P. Nr 64, poz. 385.

⁶⁷ Dz. Urz. Min. b. dziel. prusk. Nr 35 z 1920 r., poz. 327.

⁶⁸ Dz.U. Nr 30, poz. 278, art. 1.

⁶⁹ Dz.U. Nr 54, poz. 304, art. 1.

⁷⁰ Dz.U. Nr 54, poz. 304, art. 4. Jakkolwiek dekret ten formalnie uchylił jedynie cytowany dekret gabinetowy króla pruskiego z dnia 27 września 1817 r., to posłużył się on także klauzulą generalną: „ponadto tracą moc wszelkie inne przepisy w zakresie objętym dekretem niniejszym”. Przyjąć zatem należy, że z chwilą wejścia w życie tego dekretu uchylone także zostały pozostałe akty prawne, tj. ustawa z dnia 3 czerwca 1876 r. o ustroju Kościoła Ewangelickiego w Prusach (Zb. u. prusk. z 1876 r., s. 125), rozporządzenie Ministra b. dzielnicy pruskiej z dnia 3 lipca 1920 r. w sprawie zjednoczonego Kościoła Ewangelickiego w byłej dzielnicy

2.6. Ewangelicki Kościół Unijny na Polskim Górnym Śląsku

Podobnie jak Ewangelicki Kościół Unijny w Polsce, także Ewangelicki Kościół Unijny na Polskim Górnym Śląsku był częścią Ewangelickiego Kościoła Staropruskiej Unii. Po przyłączeniu terenu Górnego Śląska do Polski Kościół ten wyodrębnił się⁷¹. Nie został on jednak przyłączony do Ewangelickiego Kościoła Unijnego w Polsce z uwagi na specjalny status województwa śląskiego.

Położenie prawne tego Kościoła znalazło się pod ochroną prawa międzynarodowego na podstawie konwencji niemiecko-polskiej dotyczącej Górnego Śląska, podpisanej w Genewie dnia 15 maja 1922 r., polecającej czasowe zachowanie dotychczasowych norm prawa materialnego (odnosiły się one także do spraw natury kościelnej), które mogły być modyfikowane tylko w takim zakresie, jaki wynikałby z przejścia suwerenności państwowej nad

pruskiej (Dz. Urz. Min. byłej dziel. prusk. Nr 35, poz. 327) oraz rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o zwołaniu Synodu Nadzwyczajnego Ewangelickiego Kościoła Unijnego (Dz. U. Nr 30, poz. 278). Ostatnie trzy akty normatywne zostały wyraźnie już uchylone przez ustawę z dnia 4 lipca 1947 r. w sprawie zmiany dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 listopada 1936 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. Nr 52, poz. 272, art. 3, lit. d, i-j.

⁷¹ Ewangelicki Krajowy Wydział Kościelny w Berlinie (der Evangelische Landeskirchenausschuss) w dniu 1 czerwca 1923 r. wydał dekret pt. *Notverordnung betreffend die evangelische Kirche in Polnisch Oberschlesien* (zob. G. E b e r s, *Evangelisches Kirchenrechts in Preussen*, Bd. I: *A. Evangelische Kirche d. Altpreuussischen Union*, München 1939, s. 153-155), który wydzielił ewangelickie parafie tworzące pszczyński związek synodalny ze związku synodalnego Kościoła krajowego. Na podstawie tego dekretu Synod Okręgowy Pszczyński dnia 6 czerwca 1923 r. powziął uchwałę dotyczącą ustalenia Statutu Organizacyjnego Ewangelickiego Kościoła Unijnego na Polskim Górnym Śląsku (publikacja w: G r e l e w s k i, *Wyznania protestanckie i sekty religijne*, s. 75, przyp. 2), która nie uzyskała zatwierdzenia przez właściwe władze państwowe. J. Sawicki (*Studia nad położeniem prawnym*, s. 315-317) w sposób przekonywający kwestionuje prawomocność zarówno wspomnianego dekretu Ewangelickiego Krajowego Wydziału Kościelnego z dnia 1 czerwca 1923 r., jak również uchwały Synodu Okręgowego Pszczyńskiego z dnia 6 czerwca 1923 r., jednak sam Statut Organizacyjny Ewangelickiego Kościoła Unijnego na Polskim Górnym Śląsku uważa za „utrzymany w granicach koniecznych zmian, wynikających z postanowień art. 84-96 konwencji genewskiej” (s. 317). Nie zmienia to jednak faktu, że wspomniane akty z punktu widzenia polskiego porządku prawnego pozbawione były jakiegokolwiek mocy prawnej. Organizację Ewangelickiego Kościoła Unijnego na Polskim Górnym Śląsku tymczasowo uregulowała dopiero ustawa śląska z dnia 16 lipca 1937 r. (Dz. U. Śl. Nr 14, poz. 33). Niezależnie od powyższego autor niniejszych rozważań jako otwartą pozostawia kwestię uprawnienia władz zwierzchnich Kościoła do organizacyjnego wyodrębnienia się jakiejś jego części.

terenem Polskiego Górnego Śląska⁷². Przepisami zaś prawa materialnego odnoszącymi się do tego Kościoła, jak wiadomo, były: dekret gabinetowego króla pruskiego z dnia 27 września 1817 r. o unii Kościołów Ewangelicko-Luterskiego i Ewangelicko-Reformowanego oraz ustawa z dnia 3 czerwca 1876 r. o ustroju Kościoła Ewangelickiego w Prusach⁷³. Zachowanie dotychczasowych norm, o czym już wspomniano, polecała również Ustawa Konstytucyjna Województwa Śląskiego z dnia 15 lipca 1920 r., zawierająca Statut Organiczny województwa śląskiego⁷⁴, który zastrzegł kompetencji Sejmowi Śląskiemu ustawodawstwo wyznaniowe⁷⁵. Zgodnie z posiadanymi uprawnieniami organizację Ewangelickiego Kościoła Unijnego na Polskim Górnym Śląsku uregulowała ustawa śląska z dnia 16 lipca 1937 r. o tymczasowej organizacji Ewangelickiego Kościoła Unijnego na Górnym Śląsku⁷⁶.

Parafie staroluterskie i ewangelicko-luterskie wchodzące w skład tego Kościoła weszły w skład Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego na mocy dekretu z dnia 19 września 1946 r. o zmianie dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 listopada 1936 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej⁷⁷.

*

Jak już to powiedziano, na mocy dekretu z dnia 19 września 1946 r. o zmianie dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 listopada 1936 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej⁷⁸ do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego przyłączone zostały parafie staroluterskie i ewangelicko-luterskie należące do obu ewangelickich

⁷² Konwencja ta została ratyfikowana ustawą z dnia 22 maja 1922 r., Dz.U. Nr 44, poz. 370, art. 1, § 1. Status prawny Ewangelickiego Kościoła Unijnego na Polskim Górnym Śląsku wynikał także z art. 84-96 konwencji, która polecała zachowanie dotychczasowego stanu prawnego w tej materii.

⁷³ Zb. u. prusk. z 1876 r., s. 7.

⁷⁴ Dz.U. Nr 73, poz. 497, art. 2: „Dotychczasowe prawa i rozporządzenia, obowiązujące w dniu wejścia w życie niniejszego statutu w granicach Śląska, pozostają w mocy nadal, o ile nie zostaną zmienione zgodnie z przepisami tego statutu”.

⁷⁵ Dz.U. Nr 73, poz. 497, art. 4, pkt. 7.

⁷⁶ Dz. U. Śl. Nr 14, poz. 33.

⁷⁷ Dz.U. Nr 54, poz. 304, art. 1.

⁷⁸ Dz.U. Nr 54, poz. 304.

Kościółów unijnych (Ewangelickiego Kościoła Unijnego w Polsce oraz Ewangelickiego Kościoła Unijnego na Polskim Górnym Śląsku) oraz parafie ewangelickie należące do Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego i Helweckiego Wyznania. Parafie luterskie i augsburskie należące do Kościoła Ewangelicko-Luterskiego (Staroluterskiego) w Polsce Zachodniej zostały przyłączone do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego na podstawie ustawy z dnia 4 lipca 1947 r. w sprawie zmiany dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 listopada 1936 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej⁷⁹. Jak więc widać, Kościół Ewangelicko-Augsburski utworzył z czasem wszystkie parafie konfesji luterskiej funkcjonujące na obszarze Państwa Polskiego. Wiadomo jednak, że niektóre z tych Kościołów grupowały ludność konfesji kalwińskiej (Kościół Ewangelicki Augsburskiego i Helweckiego Wyznania, Ewangelicki Kościół Unijny w Polsce Zachodniej oraz Ewangelicki Kościół Unijny na Polskim Górnym Śląsku). Przyjmując nawet, że wyznawcy konfesji kalwińskiej weszli w skład Kościoła Ewangelicko-Reformowanego, uznanego ustawowo w 1947 r.⁸⁰, to faktem jest, że zarówno dekret z dnia 19 września 1946 r., jak i ustawa z dnia 4 lipca 1947 r. uchyliła przepisy dotychczas odnoszące się do położenia prawnego tych Kościołów, delegalizując w ten sposób należące do nich zbory kalwińskie. Dekret z dnia 5 września 1947 r. o uregulowaniu położenia prawnego Kościoła Ewangelicko-Reformowanego, Kościoła Mariawickiego i Kościoła Starokatolickiego wszedł w życie dopiero dnia 17 września 1947 r. Zbory te od dnia 31 października 1946 r. (czyli od daty ogłoszenia dekretu z dnia 19 września 1946 r.) do dnia 17 września 1947 r. (a więc przez prawie rok) pozbawione były podstawy prawnej swego działania.

Trudno także jednoznacznie odnieść się do utraty mocy obowiązującej przepisów dotyczących sytuacji prawnej poszczególnych Kościołów, których zbory w 1946 i 1947 r. weszły w skład Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego. O ile bowiem samo sformułowanie dekretu z dnia 19 września 1946 r. włączyło całą Jednotę Braci Morawskich (hernhutów) do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, to jednak nie włączył on do niego pozostałych Kościołów, a jedynie należące do nich zbory luterskie. Podobnie kwestię tę uregulowała ustawa z dnia 4 lipca 1947 r. w odniesieniu do zborów luterskich należących

⁷⁹ Dz.U. Nr 52, poz. 272.

⁸⁰ Dekret z dnia 5 września 1947 r. o uregulowaniu położenia prawnego Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej, Kościoła Mariawickiego i Kościoła Starokatolickiego, Dz.U. Nr 59, poz. 316.

do Kościoła Ewangelicko-Luterskiego. Uchylenie dotychczasowych przepisów należałoby więc interpretować jako delegalizację bytu prawnego całych wspólnot wiernych: Kościoła Ewangelicko-Luterskiego (Staroluterskiego) w Polsce Zachodniej, Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego i Helweckiego Wyznania, Ewangelickiego Kościoła Unijnego w Polsce oraz Ewangelickiego Kościoła Unijnego na Polskim Górnym Śląsku. Kwestię tę dodatkowo potęguje regulacja dekretu z dnia 5 sierpnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach⁸¹, nowelizująca rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1932 r. – Prawo o stowarzyszeniach⁸², podciągając regulacje prawne dotyczące statusu prawnego związków religijnych pod obowiązujące prawo o stowarzyszeniach i rozwiązujące związki religijne, które do dnia 6 listopada 1949 r. nie zarejestrowały się jako stowarzyszenia. A jednak wszystkie te akty prawne zostały wydane w okresie obowiązywania Konstytucji Marcowej, która w art. 113-116 wyraźnie normowała pozycję prawną związków religijnych. W zakresie więc uchylenia mocy obowiązującej dotychczasowych aktów prawnych odnoszących się do tych Kościołów podważyć należy prawomocność wszystkich trzech regulacji z lat 1946-1949. O ile zatem Kościoły te w dalszym ciągu funkcjonowały na terytorium Polski, to ich pozycję prawną należałoby mierzyć za pomocą dotychczasowych przepisów. Sam fakt, iż Konstytucja PRL⁸³ nie regulowała już tych spraw, nie oznacza wcale, że Kościoły te jako całość zostały zdelegalizowane. Byłoby tak z pewnością, gdyby wydano ustawę *expressis verbis* wyrażającą *de novo* uznanie tych Kościołów lub wyraźnie je delegalizującą. Takiej ustawy jednak nie było. Otwartą zatem należy pozostawić kwestię legalności funkcjonowania na określonych terytoriach Polski rzeczonych Kościołów, i to aż do dnia dzisiejszego.

3. Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny

Do 1924 r. polscy wyznawcy prawosławia podlegali Patriarchatowi Moskiewskiemu i Całej Rusi. Na terenach byłego Cesarstwa Rosyjskiego Autokefaliczny Kościół Prawosławny miał status „Kościoła państwowego”, co nie mogło mieć już zastosowania po wejściu w życie Konstytucji Marcowej⁸⁴.

⁸¹ Dz.U. Nr 45, poz. 335.

⁸² Dz.U. Nr 94, poz. 808.

⁸³ Dz.U. Nr 33 z 1952 r., poz. 232.

⁸⁴ Na takim stanowisku stała ówczesna judykatura – zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 28 marca 1928 r., Nr I. C. 109/28, Zb. OSN, Nr 67: „[...] Jak już wyjaśnił S. N. w sprawie

Status prawny autokefalicznego Kościoła Prawosławnego regulowały m.in. ustawa z dnia 9 kwietnia 1883 r. (tzw. ustawa konsystorska⁸⁵), przepisy rosyjskiego prawa cywilnego⁸⁶, przepisy rosyjskiego postępowania cywilnego⁸⁷ oraz normy wówczas obowiązującego prawosławnego prawa kanonicznego⁸⁸. Normy te (w brzmieniu sprzed 1 sierpnia 1915 r.) zostały utrzymane w mocy na terenach byłego Cesarstwa Rosyjskiego na podstawie rozporządzenia Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z dnia 15 maja 1919 r.⁸⁹, ustawy z dnia 4 lutego 1921 r. o unormowaniu stanu prawno-politycznego na ziemiach przyłączonych do obszaru Rzeczypospolitej na podstawie umowy o preliminaryjnym pokoju i rozejmie, podpisanej w Rydze dnia 12 października 1920 r.⁹⁰, ustawy z dnia 6 kwietnia 1922 r. o objęciu władzy państwowej nad Ziemią Wileńską⁹¹ oraz rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 26 marca 1927 r. o unormowaniu stanu prawnego w województwach: wileńskim, nowogródzkim, poleskim i wołyńskim oraz powiatach: grodzieńskim, wołkowyskim, białostockim, bielskim i sokólskim województwa białostockiego⁹².

Na terenach Austro-Węgier Kościół Prawosławny uzyskał uznanie na mocy cesarskiego patentu tolerancyjnego z dnia 13 października 1781 r.⁹³ Doty-

Konsystorza Ewangelicko-Reformowanego [...] z chwilą ogłoszenia Konstytucji z dn. 17.III. 1921 r. [stan prawny – przyp. J. D.] uległ zmianie; w myśl art. 113 i 115 Konstytucji Kościół Prawosławny, jako uznany przez państwo związek religijny nie może być poczytywany za instytucję państwową, lecz jedynie za osobę prawną prawa publicznego [...]”.

⁸⁵ Dz. pr. i rozp. ces. ros., t. IX, Ks. 1, tytuł 1, dział 2, oddział 4.

⁸⁶ Dz. pr. i rozp. ces. ros., t. X, cz. 1.

⁸⁷ Dz. pr. i rozp. ces. ros., t. XVI, cz. 1, art. 1-1461.

⁸⁸ Zainteresowanych tą problematyką odsyłam do ze wszech miar wartej polecenia książki J. Langroda *O autokefalii prawosławnej w Polsce* (Warszawa 1931), a także prac A. Łotockiego (*Autokefalia. Zasady Autokefalii*, Warszawa 1932) oraz M. Zyskina (*Autokefalia i zasady jej zastosowania*, Warszawa 1931). Do Kościoła prawosławnego odnosiło się wówczas także szereg innych norm. Był on przecież Kościołem uprzywilejowanym w Cesarstwie Rosyjskim. Tutaj jednak, ze względu na fakt, że okres ten nie leży w zasięgu zainteresowań niniejszej pracy, wymieniono jedynie te akty prawne, które stosowane były w okresie późniejszym w Polsce. Celem autora jest bowiem zasygnalizowanie, jak kształtowała się organizacja i funkcjonowanie tego Kościoła w tym okresie.

⁸⁹ Dz. Urz. Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich, Nr 4, poz. 23, art. 1.

⁹⁰ Dz.U. Nr 16, poz. 93, art. 4.

⁹¹ Dz.U. Nr 26, poz. 213, art. 3.

⁹² Dz.U. Nr 31, poz. 258, art. 1-2.

⁹³ Zob. J. B u r c k h a r d, *Gesetze und Verordnungen in Cultussachen*, Wien 1895, s. 6, przyp. 7.

czyła go także ustawa z dnia 20 maja 1874 r. o warunkach prawego uznania stowarzyszeń religijnych⁹⁴.

Zarządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 30 stycznia 1922 r. – Tymczasowe przepisy o stosunku Rządu do Kościoła Autokefalicznego w Polsce⁹⁵ w sposób przejściowy unormowało kwestię relacji między Radą Ministrów a władzami Kościoła Prawosławnego. Ówczesni autorzy zwracają uwagę na niekonstytucyjność takiego aktu prawnego (Konstytucja Marcowa do uznania związku religijnego wymagała bowiem formy ustawowej). Trudno jednak zgodzić się na takie ujęcie problemu. Kościół Prawosławny znalazł się w nowych stosunkach polityczno-prawnych, wynikających z powstania Państwa Polskiego, jako prawnie uznany Kościół⁹⁶ i nie wymagał powtórnego uznania, a tylko uregulowania jego sytuacji prawnej w Polsce. Zarządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 30 stycznia 1922 r. nie było aktem uznania tego Kościoła – określało ono tylko w sposób prowizoryczny, do czasu ustawowego uregulowania stosunku Państwa do Kościoła Prawosławnego, relacje między Radą Ministrów (nie państwem!) a władzami tego Kościoła i w dalszym ciągu miały zastosowanie przepisy wydane przez państwa zaborcze, z zastrzeżeniem zmian wynikających z ustawodawstwa polskiego. Reskryptem z dnia 1 maja 1924 r. Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego zatwierdzono jurysdykcję Świętego Synodu Kościoła Prawosławnego w Polsce co do rozszerzenia jego jurysdykcji duchownej na terytoria wchodzące wcześniej w skład Prus i Austro-Węgier⁹⁷.

Problemy związane z wydaniem ustawy regulującej stosunek Państwa do Kościoła Prawosławnego usunięte zostały dopiero dnia 13 listopada 1924 r., kiedy Patriarcha Ekumeniczny Konstantynopoliński wydał swój Tomos⁹⁸ uznający Święty Synod po przewodnictwem Metropolity Warszawskiego za zwierzchnią władzę Kościoła Prawosławnego w Polsce⁹⁹, do tej chwili bo-

⁹⁴ Dz. u. p. austr. Nr 68 z 1874 r.

⁹⁵ Mon. Pol. Nr 38, poz. 20 oraz Dz. Urz. Min. Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Nr 7 z 1922 r.

⁹⁶ Słusznie dowodzi tego J. Sawicki (*Studia nad położeniem prawnym*, s. 357-358).

⁹⁷ Reskrypt Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 1 maja 1924 r., Nr 2850/493 do Metropolity Kościoła Prawosławnego w Polsce. Zob. AD" & > @, B @ : @ 0, > \, E & b H @ 6 ! H @ 8, L " : \ > @ 6 O, D 8 & 4 & A @ : \ T, Warszawa 1931, s. 55; S a w i c k i, *Studia nad położeniem prawnym*, s. 271.

⁹⁸ Τόμος (gr.) – oddział, ucięcie.

⁹⁹ Zob. L a n g r o d, *O autokefalii prawosławnej w Polsce*, s. 90 n. Z uwagi na fakt, iż Patriarcha Moskiewski nie wyraził zgody na autokefalię Polskiego Kościoła Prawosławnego,

wiem nie istniała należycie umocowana reprezentacja zdolna do porozumienia się z władzami państwowymi celem wydania odpowiedniej ustawy. Powstanie Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego nastąpiło więc dopiero dnia 13 listopada 1924 r.

Pierwszym aktem normatywnym o mocy ustawy, regulującym stosunek Państwa do tego Kościoła, był dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 18 listopada 1938 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego¹⁰⁰, który zatwierdził ustrój synodalno-konsystorialny, jakim rządził się ten Kościół¹⁰¹. W ślad za tym wydano jeszcze trzy akty prawne, a mianowicie: rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 grudnia 1938 r. o uznaniu Statutu Wewnętrznego Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego¹⁰², zarządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 6 maja 1939 r. w sprawie zatwierdzenia Statutu Konsystorza Diecezjalnych Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego¹⁰³ oraz ustawę z dnia 23 czerwca 1939 r. o uregulowaniu położenia prawnego majątków Kościoła Prawosławnego¹⁰⁴. W świetle tych unormowań osobami prawnymi w Kościele Prawosławnym były: Kościół jako całość, biskupstwa, klasztory i świątynie parafialne¹⁰⁵.

Ten stan prawny, ze zmianami wynikającymi z aktualnej polityki wyznaniowej i potrzeb Kościoła Prawosławnego (uchwalono nowy Statut Wewnętrzny¹⁰⁶), przetrwał do 1991 r. Dopiero ustawa z dnia 28 czerwca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego¹⁰⁷ na nowo unormowała położenie prawne tego Kościoła.

władze państwowe uzyskały nadanie jej od Patriarchy Ekumenicznego, co zostało ogłoszone w Warszawie w 1925 r. (zob. *Historia prawosławia na Białostocczyźnie*, <http://www.bialystok.bptnet.pl/Orthodox/histreg.htm>) Ostateczna zgoda Patriarchy Moskiewskiego na autokefalię Kościoła Polskiego nastąpiła w Moskwie w czerwcu 1948 r. (zob. W y s o c z a ń s k i, *Prawo wewnętrzne*, s. 46).

¹⁰⁰ Dz.U. Nr 88, poz. 597.

¹⁰¹ Zob. W y s o c z a ń s k i, *Prawo wewnętrzne*, s. 45.

¹⁰² Dz.U. Nr 103, poz. 679.

¹⁰³ Mon. Pol. Nr 136, poz. 319.

¹⁰⁴ Dz.U. Nr 57, poz. 370.

¹⁰⁵ Dz.U. Nr 597 z 1938 r., poz. 597 z późn. zm., art. 53.

¹⁰⁶ Publikacja w: W y s o c z a ń s k i, *Prawo wewnętrzne*, s. 47-72. Statut ten został zatwierdzony na mocy decyzji Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 2 marca 1970 r., Nr Nk-803/12/70, nie publikowana.

¹⁰⁷ Dz.U. Nr 66, poz. 287.

Niezależnie od powyższego w stosunkach władz z hierarchią Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego – pod względem liczby wyznawców drugiego po Kościele katolickim wyznania w Polsce – spotkać można pewne echa funkcjonowania Kościoła katolickiego. Władze państwowe wyraziły votum nieufności Metropolicie Dionizemu, zwierzchnikowi tego Kościoła, na skutek nominacji przezeń dwóch biskupów bez zgody rządu londyńskiego, na życzenie, jak to ujęto, nacjonalistów ukraińskich, co uznano za pogwałcenie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 18 października 1938 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego¹⁰⁸. Sytuacja ta osiągnęła swe apogeum dnia 17 kwietnia 1948 r. w cofnięciu Metropolicie Dionizemu uznania¹⁰⁹. Kryzys jednak rozwiązano powołując Tymczasowe Kolegium Rządzące Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego z arcybiskupem Tymoteuszem, jako zastępcą metropolity, na czele w dniu 26 kwietnia 1948 r.¹¹⁰

4. Kościół Ewangelicko-Methodystyczny

Kościół Ewangelicko-Methodystyczny został formalnie w Polsce uznany dopiero w okresie powojennym na podstawie dekretu z dnia 16 października 1945 r. o stosunku Państwa do Kościoła Methodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej¹¹¹. Z uwagi na fakt, że wyznawcy tej konfesji przybyli ze Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej do Polski dopiero po I wojnie światowej¹¹², w Polsce międzywojennej dotyczyły ich jedynie przepisy o charakterze tolerancyjnym i stosowano wobec nich bezpośrednio unormowania art. 111-112 Konstytucji Marcowej, która zapewniała wszystkim obywatelom wolność sumienia i wyznania. Zakazywała ograniczania w prawach jakiegokolwiek obywatela z powodu jego przekonań religijnych. Uznawała prawo wszystkich mieszkańców Państwa Polskiego do wolnego wyznawania, zarówno prywatnie jak i publicznie, swej wiary i wykonywania przepisów religii i obrządku. Jedyne ograniczeniami w realizacji tak ujętego

¹⁰⁸ Zob. W y s o c z a ń s k i, *Prawo wewnętrzne*, s. 46.

¹⁰⁹ Zarządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 17 kwietnia 1948 r. o cofnięciu Metropolicie uznania, Mon. Pol. Nr 38, poz. 154.

¹¹⁰ Zarządzenie Ministra Administracji Publicznej z dnia 26 kwietnia 1948 r. o powołaniu Tymczasowego Kolegium Rządzącego Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, Mon. Pol. Nr 45, poz. 229.

¹¹¹ Dz.U. Nr 46, poz. 259.

¹¹² Zob. W y s o c z a ń s k i, *Prawo wewnętrzne*, s. 213.

uprawnienia były: zakaz wykonywania takich rytów i obrzędów, które sprzeciwiałyby się porządkowi publicznemu i obyczajności publicznej; zakaz używania wolności religijnej w sposób przeciwny ustawom; zakaz uchylania się od spełniania obowiązków publicznych z powodu wierzeń religijnych; zakaz zmuszania kogokolwiek do udziału w czynnościach i obrzędach religijnych za wyjątkiem przypadków, kiedy osoba taka podlega władzy rodzicielskiej lub opiekuńczej. Wolność ta jednak miała charakter uprawnienia o charakterze prywatnoprawnym i wyznawcy tej konfesji nie mieli praw korporacyjnych¹¹³. Wobec powyższego w praktyce działalność o charakterze wydawniczym i księgarskim tej grupy wyznawców oraz kwestia posiadania przez nią majątku realizowana była przez spółkę akcyjną „Southern Trade”¹¹⁴.

Jak stwierdzono powyżej, prawny akt uznania Kościoła Metodystycznego miał miejsce dopiero w 1945 r. Dekret, o którym mowa, charakteryzował się dużym stopniem ogólnikowości, poprzestając jedynie na stwierdzeniu uznania tego Kościoła (co wynika z samego faktu wydania aktu określającego stosunek Państwa do tego Kościoła); deklaracji o korzystaniu przez ten Kościół, jako równouprawnionego z innymi wyznaniem, z pełnej wolności wyznawania swej wiary oraz wykonywania swojego kultu religijnego (art. 1), czyli z wolności określonych przez art. 113 i 115 Konstytucji Marcowej, stwierdzeniu o samodzielności i niezależności Kościoła od jakiegokolwiek obco-krajowej zwierzchności (art. 2); przyznaniu Kościołowi jako całości oraz jego poszczególnym parafiom osobowości prawnej i wynikających stąd praw majątkowych (art. 4); czasowym prowadzeniu przez pastorów aktów stanu cywilnego (art. 5); przepis ten wygasł na skutek wejścia w życie dekretu z dnia 25 września 1945 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego¹¹⁵) i stwierdzeniu, że Kościół ten w ramach obowiązującego prawa rządzi się własnym statutem, który podlega zatwierdzeniu przez Radę Ministrów (art. 3).

Na podstawie uchwały nr 173/65 z dnia 10 lipca 1965 r. Rada Ministrów przekazała kompetencje do zatwierdzania statutów związków religijnych Dyrektorowi Urzędu do Spraw Wyznań¹¹⁶, który swą decyzją z dnia 25 czerwca 1969 r. zatwierdził Statut Kościoła Metodystycznego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej¹¹⁷.

¹¹³ Zob. G r e l e w s k i, *Wyznania protestanckie i sekty religijne*, s. 114-120.

¹¹⁴ Zob. W y s o c z a ń s k i, *Prawo wewnętrzne*, s. 213.

¹¹⁵ Dz.U. Nr 48, poz. 272.

¹¹⁶ Zob. P i e t r z a k, *Prawo wyznaniowe*, s. 153.

¹¹⁷ Nr NK-803/4/69. Decyzja ta i zatwierdzony przez nią *Statut* opublikowany został w:

Ten stan prawny istniał przez cały okres Polski Ludowej i dalej aż do dnia 30 czerwca 1995 r., gdy Sejm uchwalił ustawę o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej¹¹⁸, obecnie normującą status prawny tego Kościoła.

5. Kościół Ewangelicko-Reformowany

Jak już o tym wspomniano przy okazji omawiania statusu prawnego Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, poza wyznawcami protestantyzmu konfesji luterskiej na obszarze wschodnich województw Rzeczypospolitej funkcjonowały w okresie międzywojennym również dwa Kościoły grupujące wyznawców konfesji kalwińskiej, tj. Kościół Ewangelicko-Reformowany w Rzeczypospolitej Polskiej z konsystorzem w Warszawie (tzw. Jednota Warszawska) oraz Wileński Kościół Ewangelicko-Reformowany (tzw. Jednota Wileńska). Niezależnie od tego wyznawcy konfesji kalwińskiej w województwach południowych i zachodnich wchodził w skład innych Kościołów protestanckich, tzn. Ewangelickiego Kościoła Augsburskiego i Helweckiego Wyznania oraz Ewangelickich Kościołów Unijnych w Polsce Zachodniej i na Polskim Górnym Śląsku. Pozycję prawną ostatnich trzech Kościołów omówiono już przy okazji poruszania stanowiska prawnego Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, toteż sprawy te zostaną tutaj pominięte.

Aż do 1947 r., tj. do chwili ustawowego uregulowania sytuacji prawnej Kościoła Ewangelicko-Reformowanego, Kościoły te funkcjonowały na podstawie przepisów ustanowionych przez ustawodawstwo rosyjskie. Kościół Ewangelicko-Reformowany w Rzeczypospolitej Polskiej z konsystorzem w Warszawie (tzw. Jednota Warszawska) stanowisko prawne uzyskał na mocy ukazu carskiego z dnia 8/20 lutego 1849 r. o zarządzie spraw Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Królestwie Polskim¹¹⁹. Jego sytuacja prawna uregulowana była także przez przepisy o zarządzie spraw Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Królestwie Polskim z dnia 8/20 lutego 1849 r.¹²⁰ Kościół ten posiadał ustrój synodalno-prezbiterialny¹²¹. Nato-

W y s o c z a ń s k i, *Prawo wewnętrzne*, s. 215-229.

¹¹⁸ Dz.U. Nr 97, poz. 479.

¹¹⁹ Zb. pr. i rozp. b. ces. ros. Nr 129, t. XLII, s. 5-9.

¹²⁰ Zb. pr. i rozp. b. ces. ros. Nr 129, t. XLII, s. 239-247.

¹²¹ Zainteresowanych stanowiskiem prawnym tego Kościoła odsyłam do następujących prac: J. G l a s s, *Stan prawny Kościołów Ewangelickich w b. Królestwie Polskim*, „Rocznik

miast status prawny Wileńskiego Kościoła Ewangelicko-Reformowanego (tzw. Jednoty Wileńskiej) unormowany był przez § 984-986 „ustawy wyznań obcych”¹²². Ten z kolei Kościół posiadał typowy ustrój synodalny¹²³.

Kościół Ewangelicko-Reformowany w Cesarstwie Rosyjskim, podobnie jak Kościół Prawosławny i Kościół Ewangelicko-Augsburski, miał charakter „Kościół państwowego”, co w Polsce międzywojennej nie mogło mieć zastosowania ze względu na obowiązywalność Konstytucji Marcowej. Potwierdziła to ówczesna judykatura¹²⁴.

W okresie powojennym, z uwagi na ruch repatriacyjny i zmiany granic Państwa Polskiego, Wileński Kościół Ewangelicko-Reformowany znalazł się poza granicami Polski. Wyznawcy tego Kościoła po przesiedleniu się w nowe granice Polski weszli w skład Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej¹²⁵.

Dekret z dnia 5 września 1947 r. o uregulowaniu położenia prawnego Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej, Kościoła Mariawickiego i Kościoła Starokatolickiego¹²⁶, uchylając dotychczasowe przepisy prawne, uregulował na nowo stanowisko prawne Kościoła Ewangelicko-Reformowanego, rozciągając działalność tego Kościoła na cały obszar państwa. Uregulowanie to było zgodne z art. 115 ust. 2 Konstytucji Marcowej, wymagającej drogi ustawowej, a rzeczony dekret wydany przez Radę Ministrów posiadał moc ustawy, wydany bowiem został na podstawie odpowiednich unormowań Ustawy Konstytucyjnej z dnia 19 lutego 1947 r.

Ewangelicki”, 1925, s. 259, 268, 274 n.; J. G r e l e w s k i, *Stan prawny Kościołów Ewangelickich w b. Królestwie Polskim i na Kresach wschodnich*, Sandomierz 1935, s. 44 n.; t e n ż e, *Wyznania protestanckie w Polsce współczesnej*, s. 82 n.; W. W i t k o w s k i, *Organizacja kościoła ewangelicko-reformowanego w b. zaborze rosyjskim*, „Gazeta Administracji”, 1936, nr 20, s. 625-628, oraz do syntetycznego opracowania J. Sawickiego *Studia nad położeniem prawnym mniejszości religijnych w państwie Polskim* (s. 274 n.).

¹²² Tzw. ustawa wyznań obcych, Zb. pr. i rozp. ces. ros., t. XI, cz. 1, ks. 2, dział 3, rozdz. 1: *O zarządzie spraw duchownych ewangelicko-reformowanych społeczności*, § 984-986.

¹²³ Zob. E. F a l k o w s k i, *Ustrój Wileńskiego Kościoła Ewangelicko-Reformowanego (była Jednota Ewangelicko-Reformowana Wielkiego Księstwa Litewskiego), jego stosunek do Państwa Polskiego i jego uprawnienia w dziedzinie prawa małżeńskiego*, Wilno 1936, s. 5-9; W i t k o w s k i, *Organizacja kościoła ewangelicko-reformowanego w b. zaborze rosyjskim*, s. 628 n.; S a w i c k i, *Studia nad położeniem prawnym*, s. 278-293.

¹²⁴ Zob. orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 14 stycznia 1927 r., Nr I. C. 1340/26, które powołując się na art. 113 i 115 Konstytucji Marcowej, odmówiło Kościołowi charakteru instytucji państwowej, uznając go za osobę prawną prawa publicznego.

¹²⁵ Zob. W y s o c z a ń s k i, *Prawo wewnętrzne*, s. 231.

¹²⁶ Dz.U. Nr 59, poz. 316.

o ustroju i zakresie działania najwyższych organów Rzeczypospolitej Polskiej¹²⁷ oraz ustawy z dnia 4 lipca 1947 r. o upoważnieniu Rządu do wydawania dekretu z mocą ustawy. Prawo wewnętrzne tego Kościoła po raz pierwszy zostało zatwierdzone decyzją Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 10 października 1968 r.¹²⁸

Dekret nie wspomina o osobowości prawnej ani tego Kościoła jako całości, ani żadnej spośród jego jednostek organizacyjnych, jednakże wobec funkcjonowania, do 1952 r., art. 113 Konstytucji Marcowej, przyznającego każdemu spośród uznanych przez państwo związków religijnych prawo posiadania i nabywania majątku ruchomego i nieruchomego, zarządzania nim i rozporządzania oraz pozostawiania w posiadaniu swych fundacji i zakładów dla celów wyznaniowych, naukowych i dobroczynnych, a więc – zgodnie z tym, co powiedziano w poprzednim paragrafie – osobowość prawną. Wobec milczenia w tej kwestii przez Konstytucję PRL (ani rzeczony dekret, ani ustawa zasadnicza nic nie wspominała na temat osobowości prawnej Kościoła Ewangelicko-Reformowanego) problem rozwiązywały unormowania statutów tych Kościołów zatwierdzone przez Urząd do Spraw Wyznań.

Warto zaznaczyć, że o ile akty prawne o mocy ustawy wydane w Polsce międzywojennej szczegółowo normowały wszystkie przejawy zewnętrznej działalności poszczególnych związków wyznaniowych, o tyle dekret z dnia 5 września 1947 r. o uregulowaniu położenia prawnego Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej, Kościoła Mariawickiego i Kościoła Starokatolickiego charakteryzował się znacznym uproszczeniem formy i dużym stopniem uogólnienia, poprzestając w zasadzie na stwierdzeniu o uznaniu każdego z tych Kościołów, deklaracji, że korzystają one z pełnej wolności wyznawania swej doktryny religijnej oraz wykonywania kultu religijnego jako równouprawnione ze wszystkimi innymi wyznaniem¹²⁹, a także sformułowaniem, że ich prawa wewnętrzne (Statuty) podlegają zatwierdzeniu przez rząd¹³⁰.

W części dotyczącej Kościoła Ewangelicko-Reformowanego dekret ten obowiązywał aż do 1994 r. Ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Pań-

¹²⁷ Dz.U. Nr 57, poz. 447, art. 4.

¹²⁸ Nr NK-802/3/5/68. Zarówno decyzja, jak i zatwierdzone jej mocą *Prawo wewnętrzne* opublikowane zostało w: W y s o c z a ń s k i, *Prawo wewnętrzne*, s. 233-248.

¹²⁹ Dz.U. Nr 59 z 1947 r., poz. 316, art. 1.

¹³⁰ Dz.U. Nr 57, poz. 447, art. 2.

stwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej¹³¹ uchyliła bowiem jego przepisy, regulując na nowo sytuację prawną tego Kościoła, i to w sposób o wiele bardziej wyczerpujący. Nie leży to już jednak w zasięgu zainteresowań niniejszej pracy.

6. *Kościół Mariawickie (Starokatolicki Kościół Mariawitów oraz Kościół Katolicki Mariawitów)*

Kościół Mariawicki powstał na terenach wchodzących w skład Cesarstwa Rosyjskiego. W okresie międzywojennym Kościół ten działał na obszarze wschodnich województw i jego sytuacja prawna była objęta ustawodawstwem rosyjskim, jednak z uwzględnieniem norm uregulowanych przez Konstytucję Marcową.

Uznanie prawne i ochronę Kościół ten uzyskał na mocy dekretu z dnia 28 listopada 1906 r.¹³², który nie przyznał mu praw korporacyjnych, czyniąc zeń jedynie luźny związek parafii posiadających osobowość cywilnoprawną i wynikające stąd prawa majątkowe. Dekret ten przystosowany był jednak do fazy organizacyjnej, w jakiej znajdował się wówczas ten Kościół¹³³. Ustrój poszczególnych parafii regulowało rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 15 lutego 1909 r., zawierające wzorcowy statut parafialny¹³⁴. Osobowość publicznoprawną Kościołowi temu przyznano do-

¹³¹ Dz.U. Nr 73, poz. 324.

¹³² Zb. pr. i rozp. ces. ros. Nr 296, cz. I, poz. 2080, s. 3971-3972.

¹³³ Zob. S a w i c k i, *Studia nad położeniem prawnym*, s. 334-335; t e n ż e, *Stan prawny Kościoła Mariawitów*, „Gazeta Administracji i Policji Państwowej”, 1935, nr 7, s. 222-224. Dopiero dnia 10 października 1907 r. wyłoniono duchowego przywódcę mariawitów (t e n ż e, *Studia nad położeniem prawnym*, s. 337, przyp. 1). W dniu 7 września 1909 r. Kościół Mariawitów przyjęty został do Unii Utrechckiej (Unii Kościołów Starokatolickich). Dnia 5 października 1909 r. z kolei w katedrze św. Gertrudy w Utrechcie odbyła się konsekracja biskupia przywódcy mariawitów (<http://www.mariawita.lodz.pl/historia/historia-k.html>), a dnia 4 września 1910 r. w Łowiczu konsekrowani zostali jego biskupi pomocniczy (tamże, s. 337). Po ukonstytuowaniu się hierarchii tego Kościoła Minister Spraw Wewnętrznych na podstawie dekretu z dnia 22 października 1910 r. (Nr 9843) nominował duchowego przywódcę Kościoła Mariawitów „administratorem wszystkich mariawickich parafii w Rosji”, natomiast dekretem z dnia 31 stycznia 1911 r. (Nr 962) uznani zostali również biskupi pomocniczy jako „pomocnicy administratora wszystkich parafii mariawickich w Rosji” (s. 337).

¹³⁴ Tzw. Ustawa parafii mariawickich – zob. S a w i c k i, *Studia nad położeniem prawnym*, s. 335-336; W y s o c z a ń s k i, *Prawo wewnętrzne*, s. 163.

piero na mocy ustawy z dnia 11/24 marca 1912 r. – Prawo o wyznaniu Mariawitów¹³⁵, która zrównała go w prawach z innymi związkami religijnymi.

Kościół Mariawicki, wchodząc w rzeczywistość prawną obowiązującą w Polsce międzywojennej, działał jako związek religijny prawnie uznany w rozumieniu art. 113 Konstytucji Marcowej¹³⁶, z tym że opierał on swój byt prawny aż do 1947 r. na przepisach obowiązujących w byłym zaborze rosyjskim. W międzyczasie, w 1935 r., Kościół Mariawicki podzielił się na dwie konfesje: Kościół Starokatolicki i Kościół Mariawicki. Położenie prawne obu tych Kościołów uregulowane zostało na nowo dopiero na podstawie dekretu z dnia 5 września 1947 r. o uregulowaniu położenia prawnego Kościoła Ewangelicko-Reformowanego, Kościoła Mariawickiego i Kościoła Starokatolickiego¹³⁷.

Wobec zamieszania pojęciowego w rzeczonym dekrete wyjaśnić krótko należy kwestię, jak rozumieć nazwy tych Kościołów. Jakkolwiek bowiem w Polsce międzywojennej w województwach południowych i zachodnich działał inny Kościół Starokatolicki, opierający swe położenie prawne na austriackim rozporządzeniu Ministra Wyznań i Oświaty z dnia 19 października 1877 r. o uznaniu Kościoła Starokatolickiego¹³⁸, wydanym na podstawie ustawy z dnia 20 maja 1874 r. o warunkach prawnego uznania stowarzyszeń religijnych¹³⁹ oraz ustawy z dnia 4 lipca 1875 r. o prawach starokatolickich związków kościelnych do majątku kościelnego¹⁴⁰ (będzie o tym mowa przy okazji poruszania statusu tego Kościoła jako korzystającego z ustawodawstwa państw zaborczych). Te akty prawne rzeczony dekret z dnia 5 września 1947 r. uchylił¹⁴¹, co sugerowałoby, iż uznano wówczas m.in. Kościół Starokatolicki. Dekret ów uregulował także położenie prawne Kościoła Mariawickiego. Jednakże używa on liczby pojedynczej, co z kolei sugerowałoby, że chodzi o jeden z Kościołów mariawickich. Wątpliwości budzi tutaj interpretacja doktryny, która pod pojęciem Kościoła Mariawickiego rozumie obie konfesje mariawickie¹⁴². Trudno się z takim założeniem zgodzić, albo-

¹³⁵ Zb. pr. i rozp. ces. ros. Nr 55, poz. 516.

¹³⁶ Zob. W. A b r a h a m, *Konstytucja a stosunki wyznaniowe i Kościół*, Kraków 1922, s. 126; S a w i c k i, *Studia nad położeniem prawnym*, s. 345.

¹³⁷ Dz.U. Nr 59, poz. 316.

¹³⁸ Dz. u. p. austr. Nr 99 z 1877 r.

¹³⁹ Dz. u. p. austr. Nr 68 z 1874 r., § 2.

¹⁴⁰ Zb. u. prusk. z 1875 r., s. 333.

¹⁴¹ Dz.U. Nr 59, poz. 316, art. 3, pkt. 4-6.

¹⁴² Zob. W y s o c z a ń s k i, *Prawo wewnętrzne*, s. 164. Autor twierdzi, że „[...] de-

wiem od Kongresu Starokatolickiego w Wiedniu w dniu 7 września 1909 r., na którym przyjęto Kościół Mariawicki do Unii Kościołów Starokatolickich, mariawici nazywali swój Kościół starokatolickim¹⁴³, podobnie także określenie „starokatolicki” znalazło się w oficjalnym dokumencie Kościoła Mariawickiego, datowanym jeszcze sprzed podziału Kościoła na dwie konfesje¹⁴⁴; Kościół Starokatolicki działający w województwach zachodnich i południowych po wojnie nie wznowił swojej działalności; na podstawie dekretu z dnia 5 września 1947 r. decyzją Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 31 października 1967 r.¹⁴⁵ zatwierdzono Statut Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w PRL.

Powyższe okoliczności skłaniają do przyjęcia tezy, że pod pojęciem Kościoła Starokatolickiego ustawodawca rozumiał (posługując się nomenklaturą współczesną) Starokatolicki Kościół Mariawitów, a pod pojęciem Kościoła Mariawickiego – Kościół Katolicki Mariawitów.

Statut Kościoła Starokatolickiego Mariawitów¹⁴⁶ został zatwierdzony na mocy decyzji Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 31 października 1967 r., natomiast Statut Kościoła Katolickiego Mariawitów – decyzją tego samego organu z dnia 30 marca 1968 r.¹⁴⁷ Statuty te określają ustrój wewnętrzny Kościołów aż do dnia dzisiejszego.

Podobnie jak było to powiedziane przy okazji omawiania Kościoła Ewangelicko-Reformowanego, stwierdzić wypada, że dekret z dnia 5 września 1947 r., uznający oba z tych Kościołów, charakteryzuje się znaczną ogólnikowością, nie wspomina bowiem o osobowości prawnej żadnego z tych Kościołów. Jednakże wobec funkcjonowania, do 1952 r., art. 113 Konstytucji Marcowej¹⁴⁸, przyznającego każdemu spośród uznanych przez Państwo związków religijnych prawo posiadania i nabywania majątku ruchomego

kretem z dnia 5.IX.1947 r., w którym użyto nazwy «Kościół Mariawicki» uznano obydwie denominacje mariawickie [...]”.

¹⁴³ Zob. <http://www.mariawita.lodz.pl/historia/historia-k.html>.

¹⁴⁴ Zob. *Statut zasadniczy wewnętrznego kanonicznego ustroju Polskiego Autonomicznego Staro-Katolickiego Kościoła Mariawitów*, przyjęty przez Kapitułę Generalną w dniu 20 stycznia 1927 r. Statut ten nie został zatwierdzony. Pisze o tym J. Sawicki (*Studia nad położeniem prawnym*, s. 345-246).

¹⁴⁵ Nr NK-426/7/1/67, publikowana w: W y s o c z a ń s k i, *Prawo wewnętrzne*, s. 178.

¹⁴⁶ Publikacja: tamże, s. 165-177.

¹⁴⁷ Nr NK-426/8/1/68. Zarówno rzeczona decyzja, jak też zatwierdzony nią Statut opublikowane zostały w: W y s o c z a ń s k i, *Prawo wewnętrzne*, s. 200-212.

¹⁴⁸ Dz.U. Nr 44 z 1921 r., poz. 267 z późn. zm.

i nieruchomości, zarządzania nim i rozporządzania oraz pozostawiania w posiadaniu swych fundacji i zakładów dla celów wyznaniowych, naukowych i dobroczynnych, a więc – zgodnie z tym, co już powiedziano – osobowość prawną. Wobec milczenia w tej kwestii przez Konstytucję PRL (ani rzeczony dekret, ani ustawa zasadnicza nic nie wspominała na temat osobowości prawnej Kościoła Mariawickiego ani Kościoła Starokatolickiego) problem rozwiązywały unormowania statutów tych Kościołów zatwierdzone przez Urząd do Spraw Wyznań.

Warto zaznaczyć, że o ile akty prawne o mocy ustawy wydane w Polsce międzywojennej szczegółowo normowały wszystkie przejawy zewnętrzne działalności poszczególnych związków wyznaniowych, to dekret z dnia 5 września 1947 r. poprzestał w zasadzie na stwierdzeniu o uznaniu każdego z tych Kościołów, deklaracji, że korzystają one z pełnej wolności wyznawania swej doktryny religijnej oraz wykonywania kultu religijnego jako równouprawnione ze wszystkimi innymi wyznaniem¹⁴⁹, oraz sformułowaniem, że prawa wewnętrzne tych Kościołów podlegają zatwierdzeniu przez rząd¹⁵⁰.

Położenie prawne obu tych Kościołów zmieniło się dopiero w 1997 r. Sejm w dniu 20 lutego 1997 uchwalił dwie ustawy: o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej¹⁵¹ oraz o stosunku Państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej¹⁵², które uregulowały od nowa ich status prawny w Polsce.

*

Porównując wszystkie akty prawne o mocy ustawy, jakie obowiązywały w Polsce powojennej w latach 1945-1989, a regulowały stosunek Państwa do związków religijnych, podkreślić należy fakt, że zarówno dekret z dnia 16 października 1945 r. o stosunku Państwa do Kościoła Metodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej¹⁵³, jak również dekret z dnia 5 września 1947 r. o uregulowaniu położenia prawnego Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej, Kościoła Mariawickiego i Kościoła Starokato-

¹⁴⁹ Dz.U. Nr 59 z 1947 r., poz. 316, art. 1.

¹⁵⁰ Tamże, art. 2.

¹⁵¹ Dz.U. Nr 41, poz. 252.

¹⁵² Tamże, poz. 253.

¹⁵³ Dz.U. Nr 46, poz. 259.

lickiego¹⁵⁴ przekazały, przy dużym stopniu uogólnienia, znaczne kompetencje w dziedzinie formalnego nadzoru nad tymi Kościołami Radzie Ministrów (zatwierdzanie Statutów) oraz Ministrowi Administracji Publicznej. Takie sformułowanie tekstów aktów prawnych wskazuje, że już w 1945 r. rozpoczęto praktykę przesuwania punktu ciężkości w dziedzinie ustalania zasad uznawania związków religijnych z władzy ustawodawczej na administrację, przekazując tej ostatniej szerokie prerogatywy w tym zakresie. W konsekwencji doprowadziło to do niezgodnej z obowiązującą wówczas Konstytucją Marcową praktyki uznawania związków wyznaniowych na podstawie decyzji administracyjnej. Tę ostatnią zaś próbowano zalegalizować na stałe poprzez nieznaczną, ale istotną, nowelizację prawa o stowarzyszeniach.

II. SYTUACJA PRAWNA ZWIĄZKÓW RELIGIJNYCH
KORZYSTAJĄCYCH Z USTAWODAWSTWA PAŃSTW ZABORCZYCH
ORAZ UZNANYCH W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM
W INNYM TRYBIE NIŻ TRYB USTAWOWY

Poza opisanymi powyżej związkami religijnymi istniały i takie, których położenie prawne opierało się na normach wydanych przez ustawodawstwa państw zaborczych. Związki te funkcjonowały na tej podstawie przez cały okres II Rzeczypospolitej oraz w pierwszych latach po II wojnie światowej. Z tego powodu opisanie ich statusu prawnego będzie przedmiotem niniejszych rozważań. Z naszego punktu widzenia istotne jest także zbadanie, czy wszystkie związki religijne istniejące i uznane w okresie międzywojennym zostały uznane także w Polsce powojennej.

Do takich związków religijnych należały: Kościół Starokatolicki, Menonici, Badacze Pisma Świętego, Adwentyści oraz Baptyści. Dwa ostatnie związki religijne zostały w późniejszym okresie uznane na mocy reskryptów administracyjnych Ministra Administracji Publicznej, w związku z tym nie będą one tutaj omawiane.

¹⁵⁴ Dz.U. Nr 59, poz. 316.

1. Kościół Starokatolicki

Kościół Starokatolicki funkcjonował w Polsce międzywojennej na obszarze województw południowych (byłe Austro-Węgry) i zachodnich (Prusy). Kościół ten nie został uznany przez Państwo Polskie w okresie międzywojennym. Stąd też aż do 1949 r. jego sytuację prawną regulowały normy wydane przez zaborców.

Na obszarze byłego zaboru austriackiego otrzymał on prawne uznanie na mocy rozporządzenia Ministra Wyznań i Oświaty z dnia 19 października 1877 r. o uznaniu Kościoła Starokatolickiego¹⁵⁵, wydanego na podstawie ustawy z dnia 20 maja 1874 r. o warunkach prawnego uznania stowarzyszeń religijnych¹⁵⁶. Uzupełnieniem tego stanu prawnego było inne rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświaty z dnia 8 listopada 1877 r., wprowadzające księgi stanu cywilnego dla tej konfesji¹⁵⁷.

Natomiast w zaborze pruskim nie uważano tego wyznania za związek religijny, a jedynie za odrębną grupę wyznaniową wewnątrz Kościoła Katolickiego, stąd też nadal korzystał on ze wszystkich ustaw odnoszących się do tego ostatniego. Choć stan taki był nienaturalny, to jednak na terenach byłego zaboru pruskiego Kościół Starokatolicki zaczęto uważać za odrębny związek religijny dopiero od chwili wejścia w życie Konkordatu z dnia 10 lutego 1925 r.¹⁵⁸ Prócz tego sytuacji prawnej tego Kościoła dotyczyły tam normy ustawy z dnia 4 lipca 1875 r. o prawach starokatolickich związków kościelnych do majątku kościelnego¹⁵⁹.

Kościół ten nie wznowił w Polsce działalności po II wojnie światowej. Zdelegalizowany został poprzez fakt, że nie uczynił zadość postanowieniom

¹⁵⁵ Dz. u. p. austr. Nr 99 z 1877 r.

¹⁵⁶ Dz. u. p. austr. Nr 68 z 1874 r., § 2.

¹⁵⁷ *Verordnung der Ministerien d. Innern, des Cultus und der Justiz vom 8. November 1877*, R. B. Bl. Nr. 100, *betreffend die innere Einrichtung und Führung der Geburts-, Ehe- und Sterberegister für die Mitglieder der altkatholischen Kirche*.

¹⁵⁸ Zob. G r e l e w s k i, *Wyznania protestanckie w Polsce współczesnej*, s. 91-92.

¹⁵⁹ Zb. u. prusk. z 1875 r., s. 333. Szerzej na ten temat pisze J. Sawicki (*Studia nad położeniem prawnym*, s. 331-332). Zob. także J. B i e n i e k, *Parafia tzw. starokatolicka w Katowicach w oświetleniu historyczno-prawnym*, Katowice 1934, s. 48. Status prawny tego Kościoła wynikał tam zatem z uormowań *Pruskiego Ogólnego Prawa Krajowego*, orzecznictwa trybunałów pruskich, praktyki pruskich władz państwowych oraz – w końcu – ustawy z dnia 4 lipca 1875 r. o prawach starokatolickich związków kościelnych do majątku kościelnego. W Niemczech ustawę tę zniósł dopiero Konkordat z dnia 14 czerwca 1929 r., Zb. u. prusk. z 1929 r., s. 151 oraz AAS 21(1929), s. 521 n.

dekretu z dnia 5 sierpnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach, które zażądały rejestracji związków religijnych w trybie przepisów prawa o stowarzyszeniach do dnia 6 listopada 1949 r.

2. *Menonici*

Ten związek religijny uznany był za odrębną społeczność jedynie na ziemiach byłego zaboru austriackiego. Na podstawie cytowanej tutaj kilkakrotnie ustawy z dnia 20 maja 1874 r. o warunkach prawnego uznania stowarzyszeń religijnych¹⁶⁰ Minister Wyznań i Oświaty reskryptem z dnia 24 listopada 1908 r. zatwierdził statut jedynej istniejącej na ziemiach polskich gminy menonickiej w Kiernicy-Lwowie¹⁶¹, która działała na obszarze „całego Królestwa Galicji i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim”¹⁶².

W zaborze rosyjskim zbory menonickie, podobnie jak i hernhuckie, zostały włączone w skład Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, gdyż – jak już wspomniano – na podstawie ukazu carskiego z dnia 8/20 lutego 1849 r. dla Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego¹⁶³ polecono Konsystorzowi Ewangelicko-Augsburskiemu zajmowanie się sprawami hernhutów i menonitów. Jednakże dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 listopada 1936 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej¹⁶⁴ nie włączył menonitów w skład tego Kościoła. W związku z tym już w 1936 r. stracili oni podstawę prawną swego istnienia na terenach byłego zaboru rosyjskiego.

Podobnie jak miało to miejsce w przypadku Kościoła Starokatolickiego, także i ta konfesja nie wznowiła po II wojnie światowej swojej działalności i nie zarejestrowano jej w trybie przepisów prawa o stowarzyszeniach do dnia 6 listopada 1949 r., w wyniku czego Kościół ten został zdelegalizowany.

¹⁶⁰ Dz. u. p. austr. Nr 68 z 1874 r., § 2.

¹⁶¹ L. 38.127/08. Pisze o tym J. Sawicki (*Studia nad położeniem prawnym*, s. 348).

¹⁶² Cytat ze *Statutu chrześcijańsko-mennonickiej gminy w Kiernicy-Lwowie* – tamże, s. 348.

¹⁶³ Dz. pr. i rozp. ces. ros., t. XLII, s. 4-11.

¹⁶⁴ Dz.U. Nr 88, poz. 613.

3. *Zrzeszenie Wolnych Badaczy Pisma Świętego*

Zrzeszenie Wolnych Badaczy Pisma Świętego nie miało w Polsce międzywojennej uregulowania ustawowego. Od 1934 r. na obszarze byłego zaboru rosyjskiego wciągano poszczególne gminy tego związku religijnego do „Rejestru Gmin Sekciarskich”¹⁶⁵, natomiast na pozostałych terenach działał on bezpośrednio na mocy art. 111-112 Konstytucji Marcowej.

W odróżnieniu od Kościoła Starokatolickiego oraz Menonitów ten związek religijny wznowił działalność po II wojnie światowej, jednak nie wniósł wniosku o rejestrację na podstawie dekretu z dnia 5 sierpnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach, w wyniku czego uległ delegalizacji.

Powtórna jego legalizacja w trybie przepisów prawa o stowarzyszeniach nastąpiła na podstawie decyzji Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 13 października 1960 r.¹⁶⁶ Prawo wewnętrzne tego związku religijnego reguluje Statut zatwierdzony decyzją tego samego organu z dnia 7 lutego 1966 r.¹⁶⁷

4. *Kościół Adwentystów Dnia Siódmego*

Kościół Adwentystów Dnia Siódmego w okresie międzywojennym nie miał ustawowo uregulowanego bytu prawnego. Jego działalność była oparta na przepisach państw zaborczych. I tak na terenie zaboru rosyjskiego Kościół ten zaliczony był do związków wyznaniowych tolerowanych na podstawie ukazu carskiego z dnia 17 października 1906 r. o sposobie zakładania i działalności gmin staroobrzędowców i sekciarzy, którzy porzucili prawosławie¹⁶⁸; na

¹⁶⁵ Urząd Wojewódzki w Łodzi w dniu 22 kwietnia 1933 r. skierował do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (Nr L. A. B. III 2/1) podanie Stowarzyszenia Wolnych Badaczy Pisma Świętego o legalizację. W odpowiedzi zwrotnej Ministerstwo pismem z dnia 5 kwietnia 1934 r. (Nr V 1870/33-34) wyjaśniło, że możliwa jest jedynie rejestracja poszczególnych zborów tego Stowarzyszenia, decyzję zaś w tej sprawie podejmuje wojewoda. Pierwszy zbor tego Zrzeszenia został wciągnięty do rejestru na podstawie decyzji Wojewody Łódzkiego z dnia 14 lipca 1934 r. Nr L. A. B. 2/3/34., nie publikowana. Była to gmina Zrzeszenia Wolnych Badaczy Pisma Świętego w Łodzi. Pisze o tym W. Wysoczański (*Prawo wewnętrzne*, s. 325).

¹⁶⁶ Nr III 16/2/60, nie publikowana.

¹⁶⁷ Nr NK-426/16/5/65. Zarówno ta decyzja, jak i zatwierdzony nią Statut opublikowany został w: W y s o c z a ń s k i, *Prawo wewnętrzne*, s. 326-339.

¹⁶⁸ Zb. pr. i rozp. ces. ros., Nr 245, poz. 1728.

terytorium byłego zaboru austriackiego działał on na podstawie przepisów prawa o stowarzyszeniach¹⁶⁹; na terenie byłego zaboru pruskiego adwentyści korzystali z wolności na podstawie przepisów tolerancyjno-wyznaniowych¹⁷⁰. Na tym samym stanowisku stanęły również władze polskie: w korespondencji Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 22 lutego 1921 r., skierowanym do organów wojewódzkich, upoważniono te władze do zatwierdzania duchowych adwentystycznych, natomiast pismem tego samego ministerstwa z dnia 18 lutego 1922 r. zaliczono ten Kościół to „sekt tolerowanych”¹⁷¹.

Unia Zborów Adwentystów Dnia Siódmego została uznana na podstawie reskryptu Ministra Administracji Publicznej z dnia 26 kwietnia 1946 r.¹⁷², co podano do powszechnej wiadomości na podstawie pisma okólnego Dyrektora Departamentu Wyznań w Ministerstwie Administracji Publicznej z dnia 21 października 1947 r. w sprawie stanowiska prawnego Polskiego Kościoła Ewangelicznych Chrześcijan Baptystów i Unii Zborów Adwentystów Dnia Siódmego¹⁷³. Minister Administracji Publicznej bez wątpienia zdawał sobie sprawę z braku podstaw prawnych do wydania tego typu decyzji, nie przestrzegającej art. 115 ust. 2 Konstytucji Marcowej, gdyż zawarł w niej niedotrzymaną klauzulę o ustaleniu stosunku państwa do tego Kościoła w drodze osobnej ustawy¹⁷⁴.

¹⁶⁹ Zob. W y s o c z a ń s k i, *Prawo wewnętrzne*, s. 179. Trudno w tej sytuacji uznać istniejące w zaborze austriackim zbory adwentystów za związek religijny w dosłownym rozumieniu tego słowa. Przyznać bowiem należy, że luźne skupiska wiernych danej religii przyjmując formę stowarzyszenia na zasadach ogólnych zatracają tym samym w odniesieniu do ustawodawstwa państwowego nie tylko zewnętrzne cechy, ale i samą istotę związku religijnego jako społeczności podlegającej rządowi *lex specialis*.

¹⁷⁰ Tamże, s. 108. W zaborze pruskim ramy przepisów tolerancyjno-wyznaniowych, do których miały zastosowanie przepisy prawa prywatnego, wyznaczały: art. 13 Konstytucji Prus z 1850 r., § 20 Ogólnego Pruskiego Prawa Krajowego (zob. *Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten*, hrsg. von Dr. C. F. Koch, Bd. IV, Berlin–Leipzig 1886, s. 172), § 21 niemieckiego kodeksu cywilnego oraz ustawa z dnia 11 marca 1850 r. o stowarzyszeniach i związkach. Zob. G r e l e w s k i, *Wyznania protestanckie w Polsce współczesnej*, s. 112. W zaborze pruskim zatem zborom adwentystów przysługiwały uprawnienia natury cywilnoprawnej i zaliczane były one do tzw. tolerowanych (*geduldete*) stowarzyszeń religijnych.

¹⁷¹ Zob. W y s o c z a ń s k i, *Prawo wewnętrzne*, s. 179-180.

¹⁷² L. V. 2418/46, nie publikowany.

¹⁷³ L. dz. V. W. Ch. 1135/47, Dz. Urz. MAP Nr 17 z 1947 r., s. 8.

¹⁷⁴ Zob. *Uzasadnienie do projektu ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Druk Sejmowy nr 549 z dnia 11 lipca 1994 r., nie publikowany, s. 2.

Stwierdzić tutaj należy, że reskrypt ten charakteryzuje niezwykle lakoniczność treści. Reskrypt, jak również pismo okólne z dnia 21 października 1947 r., informują tylko o uznaniu tego Kościoła i przyznaniu mu praw wymienionych w art. 113 Konstytucji Marcowej, czyli – co już powiedziano – zarówno praw korporacyjnych, jak również osobowości cywilnoprawnej.

W 1961 r. na Walnym Zjeździe Delegatów Kościoła zmieniono jego nazwę na Kościół Adwentystów Dnia Siódmego w Polsce¹⁷⁵. Prawo wewnętrzne Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego zostało zatwierdzone na podstawie decyzji Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 7 czerwca 1966 r.¹⁷⁶ Obecnie Kościół ten funkcjonuje na podstawie ustawy z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej¹⁷⁷.

W Polsce poza Kościołem Adwentystów Dnia Siódmego istnieją także inne grupy adwentystyczne¹⁷⁸, z których najważniejsze to: Adwentyści Dnia Siódmego – Poruszenie Reformacyjne¹⁷⁹, Kościół Reformowany Adwentystów Dnia Siódmego¹⁸⁰, Zbory Boże Chrześcijan Dnia Siódmego¹⁸¹ oraz Kościół Chrześcijan Dnia Sobotniego¹⁸².

5. Kościół Chrześcijan Baptystów

Jakkolwiek Kościół Chrześcijan Baptystów, tak samo jak wymienione powyżej związki religijne, uznany został w Polsce dopiero w 1946 r., to jednak już w okresie międzywojennym posiadał on jasno określoną sytuację prawną, choć jego położenie uzależnione było od tej części państwa, w jakiej funk-

¹⁷⁵ Zob. W y s o c z a ń s k i, *Prawo wewnętrzne*, s. 180.

¹⁷⁶ NK-426/10/3/66. Zarówno decyzja, jak i zatwierdzony nią Statut opublikowany został tamże, s. 181-198.

¹⁷⁷ Dz.U. Nr 97, poz. 481.

¹⁷⁸ Szerzej na ten temat zob. Z. P a w ł o w i c z, *Kościół i sekty w Polsce*, Gdańsk 1996, s. 130-138.

¹⁷⁹ Wpisany dnia 31 lipca 1990 r. do *Rejestru Kościołów i związków wyznaniowych*, kl. akt 3612, nie publikowane.

¹⁸⁰ Wpisany do *Rejestru Kościołów i związków wyznaniowych* dnia 14 grudnia 1990 r.

¹⁸¹ Wpisany do *Rejestru* dnia 19 września 1991 r.

¹⁸² Wyodrębniony w 1932 r. z Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego. Poprzednia nazwa Kościoła: Kościół Zjednoczonych Ewangelicznych Chrześcijan Dnia Siódmego w Polsce. Zarejestrowany na podstawie decyzji Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 19 stycznia 1961 r., Nr III 13/2/60. Zob. W y s o c z a ń s k i, *Prawo wewnętrzne*, s. 319-324.

cjonował. Kościół ten bowiem uznany został przez wszystkie trzy cesarstwa zaborcze.

Na terenie zaboru rosyjskiego do Kościoła tego początkowo stosowano cytowany już tutaj wielokrotnie najwyższy ukaz imienny z dnia 17 października 1906 r. o sposobie zakładania i działalności gmin staroobrzędowców i sekciarzy, którzy porzucili prawosławie¹⁸³, później zaś działał on na podstawie art. 1106-1108 Zводу Praw z 1912 r., dotyczącego zarządu sprawami duchownymi baptystów¹⁸⁴; w zaborze austriackim obowiązywało rozporządzenie z dnia 29 września 1879 r., dotyczące wyznania baptystów¹⁸⁵, wydane na podstawie ustawy z dnia 20 maja 1874 r. o warunkach prawnego uznania stowarzyszeń religijnych¹⁸⁶ oraz instrukcja Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 13 marca 1880 r.¹⁸⁷; na terenie zaboru pruskiego obowiązywała ustawa z dnia 7 lipca 1875 r. o urządzeniu gmin baptystów¹⁸⁸.

W tym okresie wyznawcy tej konfesji skupiali się w trzech organizacjach: Związku Słowiańskich Zborów w Polsce, Unii Zborów Baptystów Języka Niemieckiego w Polsce¹⁸⁹, Stowarzyszenia Wzajemnej Pomocy Baptystów¹⁹⁰.

Kościół ten zyskał uznanie prawne na podstawie reskryptu Ministra Administracji Publicznej z dnia 5 maja 1946 r.¹⁹¹, co podano do publicznej wiadomości na podstawie pisma okólnego Dyrektora Departamentu Wyznań w Ministerstwie Administracji Publicznej z dnia 21 października 1947 r.

¹⁸³ Zb. pr. i rozp. ces. ros., Nr 245, poz. 1728. O interpretacji tego aktu w stosunku do baptystów pisze J. Sawicki (*Studia nad położeniem prawnym*, s. 361-362).

¹⁸⁴ Zb. pr. i rozp. ces. ros., t. XI, cz. I, s. 130.

¹⁸⁵ Dz. u. p. austr. Nr 53 z 1880 r.

¹⁸⁶ Dz. u. p. austr. Nr 68 z 1874 r., § 2.

¹⁸⁷ Dz. u. p. austr. Nr 53 z 1880 r.

¹⁸⁸ Zb. ust. prusk. z 1875 r., t. XXVI, poz. 8336, s. 374.

¹⁸⁹ Początkowo działała jedna organizacja: Związek Słowiańskich Zborów Ewangelicznych Chrześcijan i Baptystów w Polsce, którego statut został zatwierdzony reskrytem Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 21 lutego 1927 r., Nr VI. C. II. 813/27, od której odłączyli się baptyści, wskutek czego rozpadła się ona na Związek Słowiańskich Zborów Ewangelicznych Chrześcijan oraz Unię Zborów Baptystów Języka Niemieckiego w Polsce. Zob. S a w i c k i, *Studia nad położeniem prawnym*, s. 155-157.

¹⁹⁰ Wciągnięty do *Rejestru stowarzyszeń i związków* pod numerem 1058 na podstawie postanowienia Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 1 marca 1924 r., Nr B. B. 890/24 (tamże, s. 357). Organizacja ta powstała jednak jako stowarzyszenie na zasadach ogólnych, nie było więc ono związkiem religijnym.

¹⁹¹ L.V.2418/46, nie publikowany.

w sprawie stanowiska prawnego Polskiego Kościoła Ewangelicznych Chrześcijan Baptystów i Unii Zbiorów Adwentystów Dnia Siódmego¹⁹².

Podobnie jak w przypadku Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego, re-skrypt ów charakteryzował się ogólnikowością. Orzekał on tylko o uznaniu Kościoła jako spełniającego kryteria wymienione w art. 116 Konstytucji Marcowej i przyznawał pełnię praw wymienionych w art. 113 Konstytucji, co w praktyce oznaczało przyznanie Kościołowi zarówno praw korporacyjnych, jak również osobowości cywilnoprawnej.

Po odłączeniu się od Kościoła w 1947 r. dwóch grup wyznaniowych: Wolnych Chrześcijan oraz Chrześcijan Ewangelicznych¹⁹³ zmieniono nazwę Kościoła na Kościół Chrześcijan Baptystów. Decyzja o zmianie nazwy Kościoła została podjęta na XV Soborze Polskiego Kościoła Ewangelicznego Chrześcijan Baptystów w dniach od 27-30 maja 1948 r.¹⁹⁴ Ministerstwo Administracji Publicznej przyjęło ten fakt do wiadomości¹⁹⁵.

Prawo wewnętrzne tego Kościoła zostało zatwierdzone na podstawie decyzji Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 30 października 1968 r.¹⁹⁶ Obecnie status Kościoła reguluje ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej¹⁹⁷.

ZAKOŃCZENIE

Przedstawiona w niniejszym artykule analiza pozycji prawnej, jaką miały w Polsce w latach 1945-1989 niekatolickie Kościoły i związki religijne, wskazuje, iż w tym okresie władze państwowe wyraźnie dążyły do maksymal-

¹⁹² L. dz. V. W. Ch. 1135/47, Dz. Urz. MAP Nr 17 z 1947 r., s. 8.

¹⁹³ Obie te grupy wyznaniowe przekształciły się w związki religijne i zarejestrowały się na podstawie prawa o stowarzyszeniach w brzmieniu po nowelizacji z 1949 r. Wolni Chrześcijanie wpisani zostali do rejestru w 1981 r. jako Kościół Wolnych Chrześcijan w PRL, natomiast Chrześcijanie Ewangeliczni – w 1988 r. jako Kościół Ewangelicznych Chrześcijan.

¹⁹⁴ Zob. W y s o c z a ń s k i, *Prawo wewnętrzne*, s. 149-150.

¹⁹⁵ Pismo okólne Ministerstwa Administracji Publicznej z dnia 24 sierpnia 1948 r., w sprawie zmiany nazwy Polskiego Kościoła Ewangelicznych Chrześcijan Baptystów, L. dz. V. W. 602/48, Dz. Urz. MAP Nr 29 z 1948 r., poz. 241.

¹⁹⁶ NK-802/9/11/68. Zarówno decyzja, jak i Statut Polskiego Kościoła Chrześcijan Baptystów został opublikowany w: W y s o c z a ń s k i, *Prawo wewnętrzne*, s. 251-266.

¹⁹⁷ Dz.U. Nr 97, poz. 480.

nego uproszczenia procedur uznawania tych społeczności religijnych. Już na początku omawianego okresu – w latach 1945-1947 – rząd poszukiwał takiego modelu uznawania związków religijnych, by jak najwięcej kompetencji przekazać władzy wykonawczej. Tę praktykę rozpoczęto wydaniem w latach 1945-1947 dwóch dekretów o mocy ustawy, uznających cztery Kościoły: Metodystyczny, Ewangelicko-Reformowany, Mariawitów oraz Starokatolicki Mariawitów¹⁹⁸. Każdy z tych dwóch dekretów wyraźnie różnił się od analogicznych aktów prawnych wydanych jeszcze przed wojną. Żaden z nich nie precyzował, jakie szczegółowe uprawnienia wynikają z tych aktów uznania, poza powołaniem się na art. 113 Konstytucji Marcowej, a ponadto przekazywały bardzo szerokie kompetencje wykonawcze Radzie Ministrów i Ministrowi Administracji Publicznej. W tym samym okresie władze wyraźnie poszukiwały takiego modelu, który przekazywałby całość kompetencji w dziedzinie uznania związków religijnych w ręce władzy wykonawczej. Osiągnięto to za pomocą zwykłej decyzji administracyjnej, wydawanej z naruszeniem art. 114 Konstytucji Marcowej, w tym trybie bowiem wydano w dniach 1 lutego, 26 kwietnia i 5 maja trzy reskrypty, uznające kolejno Polski Kościół Katolicko-Narodowy, Polski Kościół Ewangelicznych Chryścjan Baptystów i Unię Zborów Adwentystów Dnia Siódmego¹⁹⁹.

Wydaje się, że władze usiłowały zalegalizować taką procedurę i poszukiwały możliwości takiego wydawania decyzji administracyjnej, by jednocześnie spełniała ona przesłanki konstytucyjne, wymagające ustawowego określenia stosunku państwa do związków religijnych. Próbowano osiągnąć to w 1949 r., wydając dekret o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach²⁰⁰, dzięki któremu jeszcze bardziej uproszczono procedurę uznawania związków wyznaniowych w trybie decyzji administracyjnej²⁰¹. Dogłębna jednak analiza unormowań konstytucyjnych i regulacji znowe-

¹⁹⁸ Dekret z dnia 16 października 1945 r. o stosunku Państwa do Kościoła Metodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. Nr 46, poz. 259, oraz dekret z dnia 5 września 1947 r. o uregulowaniu położenia prawnego Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej, Kościoła Mariawickiego i Kościoła Starokatolickiego, Dz.U. Nr 59, poz. 316.

¹⁹⁹ Zob. reskrypt Ministra Administracji Publicznej z dnia 1 lutego 1946 r., L. V. W. 14486/45, nie publikowany, AAN; reskrypt Ministra Administracji Publicznej z dnia 26 kwietnia 1946 r., L. V. W. 2418/46, nie publikowany, AAN; reskrypt Ministra Administracji Publicznej z dnia 5 maja 1946 r., L. V. W. 2418/46, nie publikowany, AAN.

²⁰⁰ Dz.U. Nr 45, poz. 335.

²⁰¹ Szczegółowo na ten temat zob. J. D z i o b e k - R o m a ń s k i, *Zasady uznawania związków religijnych w prawie polskim w latach 1944-1989*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 9 (2001), z. 1, s. 69-109.

lizowanego dnia 5 sierpnia 1949 r. prawa o stowarzyszeniach²⁰² wykazuje, że taka konstrukcja prawna została utworzona z naruszeniem norm konstytucyjnych, które wyraźnie wskazywały, iż związek wyznaniowy można uznać w drodze każdorazowo specjalnie na tę okoliczność wydanej ustawy, i to dopiero po porozumieniu się z prawną reprezentacją związku wyznaniowego. Takiego charakteru z pewnością nie miał dekret z dnia 5 sierpnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach.

BIBLIOGRAFIA

- A b r a h a m W.: Konstytucja a stosunki wyznaniowe i Kościół, Kraków 1922.
- A l l e r m i s s e n K.: Konfessionskunde, Hannover 1930.
- Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten, hrsg. von Dr. C. F. Koch, Bd. IV, Berlin–Leipzig 1886.
- B u r c k h a r d J.: Gesetze und Verordnungen in Cultussachen, Wien 1895.
- D z i o b e k - R o m a ń s k i J.: Zasady uznawania związków religijnych w prawie polskim w latach 1944-1989, „Roczniki Nauk Prawnych”, 9 (2001), z. 1, s. 69-109.
- Denkschrift betreffend Akte des Polnischen Staates gegen die unierte evangelische Kirche in Polen, Poznań 1920.
- E b e r s G.: Evangelisches Kirchenrechts in Preussen, I. Bd. A. Evangelische Kirche d. Altpreussischen Union, München 1939.
- Staat und Kirche in neuen Deutschland, München 1930.
- F a l k o w s k i E.: Ustrój Wileńskiego Kościoła Ewangelicko-Reformowanego (była Jednota Ewangelicko-Reformowana Wielkiego Księstwa Litewskiego), jego stosunek do Państwa Polskiego i jego uprawnienia w dziedzinie prawa małżeńskiego, Wilno 1936.
- G l a s s J.: Stan prawny Kościołów Ewangelickich w b. Królestwie Polskim, „Rocznik Ewangelicki”, 1925, s. 259, 268, 274 n.; G r e l e w s k i J.: Stan prawny Kościołów Ewangelickich w b. Królestwie Polskim i na Kresach wschodnich, Sandomierz 1935.
- Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej, Sandomierz 1937.
- H i n s c h i u s P.: Staat und Kirche. Marquardsen's Handbuch des Öffentlichen Rechts, Freiburg im Br. 1883.

²⁰² Dz.U. Nr 94, poz. 808.

- Historia prawosławia na Białostocczyźnie, <http://www.bialystok.bptnet.pl/Orthodox/histreg.htm>.
- K i r y ł o w i c z S.: Wyznania nierzymskokatolickie w Polsce, „Zeszyty Argumentów”, 1967, nr 3 (32), s. 90-???
- K o m a r n i c k i W.: Polskie prawo polityczne, Warszawa 1922.
- L a n g r o d J.: O autokefalii prawosławnej w Polsce, Warszawa 1931.
- Ł o t o c k i A.: Autokefalia. Zasady Autokefalii, Warszawa 1932.
- P a w ł o w i c z Z.: Kościół i sekty w Polsce, Gdańsk 1996.
- P i e t r z a k, Prawo wyznaniowe, s. 153.
- AD">@, B@:@0,>\, E&bH@6 !&H@8,L":\>@6 O,D8&4 & A@:\T,, Warszawa 1931.
- S a w i c k i J.: Stan prawny Kościoła Mariawitów, „Gazeta Administracji i Policji Państwowej”, 1935, nr 7, s. 222-224.
- Studia nad położeniem prawnym mniejszości religijnych w państwie Polskim, Warszawa 1937.
- Ś w i ą t k o w s k i H.: Wyznaniowe prawo państwowe. Problematyka prawna wolności sumienia w PRL, Warszawa 1962.
- W i t k o w s k i W.: Organizacja kościoła ewangelicko-reformowanego w b. zaborze rosyjskim, „Gazeta Administracji”, 1936, nr 20, s. 625-628.
- W y s o c z a ń s k i W.: Prawo wewnętrzne nierzymskokatolickich Kościołów i wyznań w PRL, Warszawa 1971.
- Z y s k i n M.: Autokefalia i zasady jej zastosowania, Warszawa 1931.

RECOGNITION OF NON-CATHOLIC CHURCHES WHOSE LEGAL SITUATION
WAS REGULATED BY LAW IN THE YEARS 1919-1989

S u m m a r y

The subject of the present study is to present the legal situation of particular Christian, non-Catholic Churches that functioned in Poland in the years 1919-1989, and whose legal existence resulted from statutory regulations. The study is concerned with: the Eastern Old-Rite Church having no clerical hierarchy, the Evangelic-Augsburg Church, the Moravian Brethren Unity, the Evangelical-Lutheran Church, the Evangelical Church of the Augsburg and Helvetic Confession, the Evangelical-Union Church, Autotocephalous Orthodox Church of Poland, the Evangelical-Methodist Church, the Evangelical-Reformed Church, the Mariavite Church, the Mariavite Old-Catholic Church, the Old-Catholic Church, the Mennonites, **the Free Bible Students**, the Seventh-Day Adventists Church, and the Baptist Christians Church. As regulations concerning these congregations after World War I were issued gradually, it was necessary to take up the question of their legal status in Poland after 1919 that resulted from the legislature of the countries to which parts of Poland belonged, and which was binding until Polish legal regulations were issued, establishing their legal situation.

The analysis of the legal position particular Christian Churches and congregations had in Poland in the years 1919-1989 that is presented in the article shows that in that period the state authorities clearly tried to simplify the procedures of recognizing the congregations as much as possible. Soon after the end of World War II, in the years 1945-47 the government looked for such a model of recognizing congregations in which the executive authority had the most competences. This practice was begun by issuing in the years 1945-47 two decrees with the power of Acts, recognizing the Methodist, Evangelical-Reformed, Mariavite and Mariavite Old-Catholic Churches. Each of the two decrees was clearly different from analogous legal acts issued in the years 1919-1939. In the same period the authorities looked for such a model that would give all the competences in that field to the executive authority, which was contrary not only to the letter, but also to the spirit of the March Constitution.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: prawo wyznaniowe; uznanie związków wyznaniowych; sytuacja prawna Kościołów; Kościoły chrześcijańskie; Kościoły niekatolickie.

Key words: denominational law, recognition of congregations, legal situation of Churches, Christian Churches, non-Catholic Churches.